

TACİKİSTAN: KURGUSAL KURULUŞTAN KURGUSAL POLİTİKALARA

Tajikistan: From a Fictional Formation to Fictional Policies

Muhammet Savaş KAFKASYALI*

Raşid TACİBAYEV**

ÖZET

Tacikistan, çok uzun yüzyıllar bir arada yaşadığı halklardan ayrılarak, farklı temellere dayandığı iddialarıyla müstakil bir cumhuriyet olarak kurulmuştur. Önce Sovyetler Birliği bünyesinde Tacikistan Sosyalist Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından da Tacikistan Cumhuriyeti olarak bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Rusya açısından Orta Asya'nın en önemli iki kapısından birisi olarak görülen Tacikistan, Orta Asya İslâm'ı için çok önemli bir yer tutarken, Fars/Tacik kökenli bir halk olması hasebiyle de Orta Asya Türklüğünün kontrolünü temin vesilesi kılınmıştır. Uzun vadeli politikalar neticesinde Fars kökenli fakat Sünni Müslüman olan bir halkın devleti olarak kurulan Tacikistan, mevcudiyetini borçlu olduğu politik kurgusallığın farkına varamadan kanlı bir iç savaşa sürüklenmiştir. Bu iç savaştan yeni kurtulmuşken, şimdi de 11 Eylül sonrası uluslararası sistemin en önemli tehdidi olarak görülen ve bütün dünyaya en önemli düşman olarak lanse edilen radikal İslam ve terör meselesiyle karşı karşıyadır. Bu çalışmada, Tacikistan'ın önce Tacikistan Sosyalist Cumhuriyeti ve ardından bağımsız Tacikistan devletinin kuruluş süreci incelenmiş, bu devletin kendi değerlerine ve ideallerine dayanamayan, başkalarının kurguladığı politikalar doğrultusunda adımlar atarak bugüne kadar nasıl geldiği ele alınmıştır. Bölgesel ve küresel politikalarda Tacikistan'ın yerinin ve öneminin ne olduğu ve nasıl kendi değerleri üzerine bina edilmiş politikalar üretip uygulayabileceği konusunda düşünceler ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tacikistan, Rusya, İslâm, Orta Asya, Terörizm

* Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi/Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, msktufan@yahoo.com

** Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, rasidtacibayev@yahoo.com

ABSTRACT

Tajikistan was established as an independent republic as separated from the other peoples with which she lived together for centuries, claiming that they have different roots. She initially was founded as Socialist Republic of Tajikistan in the Union of Soviet Socialist Republics, and then has become an independent state as the Republic of Tajikistan. From the point of view of Russia, she has been seen as the one of two doors of Central Asia: on one hand has a vital role for Central Asian Islam, and on the other hand considered as an instrument or opportunity to control the Turkic Central Asia because of its Persian/Tajik origin. Tajikistan was established as the state of Persian/Tajik but Sunni Muslim people. It can be concluded that she has been dragged into a bloody civil war unaware of fictional politics which provided its existence. After this civil war it has faced to the problem of radical Islam and terror as seen the most important threat of the international system and as the most important enemy that is launched/introduced to the world after the 9/11. This study attempts to analyse Tajikistan, which is not based on its own values and ideals by investigating the process of the foundation of Socialist Republic of Tajikistan in the Union of Soviet Socialist Republics, and becoming an independent state as the Republic of Tajikistan. It looked for an answer how Tajikistan has come to date under the policies that the great powers generated and by moving in the light of the imagined politics. The role and the place of Tajikistan in the regional and global politics are also evaluated in this study and projections are put forward about how Tajikistan will be able to generate and implement politics based on its own values.

Keywords: *Tajikistan, Russia, Islam, Central Asia, Terrorism*

Siyasî tarihe “Büyük Oyun” olarak geçen Orta Asya bölgesi üzerinde Rusya ile İngiltere arasındaki hâkimiyet mücadelesi, Rusların bu bölgeyi işgal etmesiyle neticelenmiş ve bu dönemden sonra yakın bir geçmişe kadar yaklaşık iki asır boyunca bölge Rus hâkimiyet alanında yer almıştır. Ruslar çok geniş bir alandaki bu hâkimiyetini kalıcı kılabilmek için doğru ve istikrarlı politikalar geliştirip uygulamak mecburiyetinin farkında olarak hareket etmiştir. Bu farkındalık, çok geniş bir alandaki hâkimiyetini, dünya tarihinin en büyük devrimlerinden birini tecrübe etmiş olmasına rağmen sürdürebilmiş olduğu düşünüldüğünde daha iyi anlaşılabilir.

İngilizlerle giriştikleri rekabette, sömürgecilik döneminin sömürgeyi metropolden yönetme (kolonyal yönetim) sistemine karşı, gücünü Orta Asya bölgesini doğrudan ülke sınırlarına katabilme imkânını kullanabilmenin avantajı ile galip gelen Ruslar, sonraki dönemde hem sömürgeci yöntemlerini hem de imparatorluk (birleşik sınırlar içinde/tek ülkede doğrudan yönetim) yöntemlerini kullanabilmiştir. Bir taraftan sömürgeci devletlerin (başta İngiltere ve Fransa olmak üzere) sömürge bölgelerinde belirledikleri gibi, istendiği zaman çatışma çıkarabilmek veya bölmek için elverişli ihtilaflara dayalı sınırlar çizerken, diğer taraftan sınırın yapaylığından daha öte hiçbir geçmişi ve dayanağı olmayan devletler inşa edebilmiştir. Bir taraftan çok büyük miktarlarda halk kitlelerini kendi topraklarından alıp ülke

sınırları içinde başka bir bölgeye göç ettirebilirken/sürebilirken, diğer taraftan bir bölgede üretimi yapılan herhangi bir ürünün (tarım ürününden tabii kaynaklara kadar) işlenmesi için gereken fabrikaları başka bir bölgede kurarak birbirine ve daha önemlisi Moskova'ya bağımlı kılabilmiştir.

Bu çalışmada, Rusya'nın yürüttüğü politikaların kurgusallığının en önemli numunelerinden biri olan Tacikistan'ın devlet yapılan(dırıl)ması ve onun üzerinden Orta Asya'da meydana getirdiği düzenlemeler incelenecektir. Tacikistan devletinin tamamen Rusya'nın menfaatleri doğrultusunda kurulmasının ve Orta Asya bölgesine müdahalenin vasıtası kılınmasının günümüze yansımalarının nasıl olduğu ve gelecekteki etkileri çalışmamamızın problemiği olacaktır.

1. Zaman İçinde Tacikistan: Kurgudan Ulus-Devlete

Tacikistan'ın bir devlet olarak hatta bir millet olarak kurgulanması ve kur(dur)ulması ile Orta Asya bölgesinde meydana getirdiği etkileri ve değişiklikleri ortaya koyabilmek için tarihî arka planını ve günümüze kadar gelişini kapsayan zaman esaslı üçlü bir tasnif yapmak mümkündür: (i) Samaniler Devleti dönemi, (ii) Tacikistan Sosyalist Cumhuriyeti ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dönemi, (iii) Bağımsız Tacikistan Cumhuriyeti dönemi.

Orta Asya bölgesi kökü çok derinlere kadar uzanmış birbiriyle tarihî ilişkileri bulunan halk topluluklarından oluşmuştur. Bu halkların birbirleri ile sıkı bağlarının ve ilişkilerinin olmasının en temel sebebi, zaman zaman bir devletin yönetimi altında yaşamaları olmuştur. Büyük devletlerin ve imparatorlukların kurulduğu Orta Asya bölgesi bir bütün olarak, tarihin önemli bir kısmında bu büyük devletlerin ve imparatorlukların egemenliği altında bulunmuştur. Hunlar, Göktürkler, Karahanlılar, Cengiz Han İmparatorluğu, Timur İmparatorluğu, Büyük Selçuklu Devleti bölgeyi bütünüyle hâkimiyeti altına almış devletlerdendir. Türk milletinin ve Moğolların hâkimiyetinin yanı sıra bir de bu bölgede Samaniler Devleti (874/875-999/1005) kurulmuştur ki, bu devletin bölgenin çok büyük bir kısmı için ortak değer olan İslâm inancına sahip olmasına rağmen etnik bakımdan Fars kökenli bir devlet olduğu iddia edilmektedir.¹ Tacikler, yönetim açısından köklerini ve bağımsızlıklarının te-

¹ Samanilerin kökeni konusunda iki görüş vardır. İran menşeli olduklarını savunan görüşün en önemli dayanağını, Behram Cubin'e ve İranlıların efsanevî hükümdarı Keyümers'e kadar uzanan soy kütükleri oluşturmaktadır. Buna karşı çıkanlar, seçerelerde Guzek, Tamgaç gibi Türk isimlerinin de geçtiğini, Behram Çubin'in İran kirasına karşı başarısız bir isyan girişiminin ardından Göktürk hakanının yanına giderek onun kızıyla evlendiğini, kaynaklarda birbirinden farklı şekilde Samanilerin ortaya çıktığı yer adları olarak geçen Semerkand, Belh ve Eşnas şehirlerinin Akhunlar döneminden beri Türklerin hâkimiyetinde bulunduğunu, ailenin atası Sâmân'ın unvanı olan "hudât" kelimesinin Farsçada "sahip", eski Uygur Türkçesinde "unvan ve rütbe" anlamında kullanıldığını belirterek Türk kökenli olduklarını ileri sürerler [Aydın Usta, **Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslâmlaşma Serüveni, Sâmânîler Devleti 874-1005**, İstanbul, 2007, s. 59-76]. Ailenin İran kökenine dayandığını söyleyenlerin delili de İran dili ve edebiyatının bu hanedan devrinde zirveye çıkmış olmasıdır. Ancak bu gelişmeyi sadece Samaniler dönemine bağlamak doğru değildir. Çünkü Samaniler, Farsça yazan

melini Samaniler Devleti vasıtasıyla geçmişe dayandırmaktadır. Samaniler Devletinin Fars kökenli olduğu kabulü sebebiyle, Orta Asya'daki tek Hint-Âri ırka mensup millet olan Tacikler² kendilerini Samanilere dayandırarak vaktiyle Orta Asya'ya hükmetmiş bir millet olduklarını iddia etmektedirler. Samaniler dönemi, Tacik halkının devletleşme sürecine çok tesir eden sosyal-siyasî ve medenî-kültürel dönüşüm sürecinin birinci aşaması olarak görülmektedir.

Orta Asya'ya ırk olarak yabancı olmasına rağmen dinî açıdan aynı dini (İslâm) paylaşması Samanilerin belli bir süre bölgede tutunabilmelerine imkân sağlamıştır. X. asrın sonunda bölgedeki hâkimiyet Türklerin eline geçmiştir. XI. asırda Gazneliler, XIV-XV. asırlardaki Timur ve onun varisleri devrinde ortak külterel değerler oluşmaya başlamıştır. Bu Farsî halkın (Taciklerin) Türklerden önce İslâm dininin tesiri altında kalması, bölgenin uzun yıllar Samaniler idaresinde kalmasından ve ayrıca Arapların Orta Asya'ya akını esnasında Arap-Fars kültür sentezinden oluşan bir kültürü götürmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Yani Orta Asya'ya gelene kadar İslâm dininin çeşitli ırk ve milletleri birleştirme tecrübesi vardı. Bu tecrübe aynı zamanda Orta Asya'da Arap-Fars-Türk kültür sentezinin oluşmasına da önyak olmuştur.

1917'de Çarlık idaresini deviren Bolşevikler Orta Asya'ya Batı düşüncesi temelinde millî devletler oluşturma sürecini başlatmıştır. Bolşeviklerin Orta Asya'ya getirmiş olduğu milliyetçilik bölge halkının kaynaşmasını kökten sarsmıştır. Stalin ve sonraki dönemlerdeki totaliter rejimin Sovyetlerde Rus devlet ideolojisini dikte etmesi yerli halkı kendi benliğini, kimliğini muhafaza etmeye itmiştir. Bu da dolaylı olarak Orta Asya'da milliyetçiliğin gelişmesine tesir etmiş önemli etkenlerden biridir.

Orta Asya'da ulus-devletler kurmak isteyen Bolşevikler, ilk aşamada Tacik devletini kurmayı düşünmemiştir. Nitekim Haziran 1920'de Lenin, Türkistan'ı Uzbekiya, Kırgizya³ ve

şair ve edipler kadar Arapça yazarları da himaye etmişler ve divanlarında resmî dil olarak Arapçayı kullanmışlardır. Ayrıca bazı kaynaklarda "Samani Türkleri" tabirinin geçtiği dikkate alınarak Samanilerin Türk asıllı olmaları ihtimalinin çok daha yüksek olduğu söylenebilir. Aydın Usta, "Sâmânîler", *DİA*, Cilt 36, s. 64 (64-68).

² Taciklerin Samaniler döneminde Orta Asya'da yerleşmiş olduğuna dair fikirler mevcuttur. Bazı tarihçiler Taciklerin Batı'ya göç etmiş Hint-Ari kavimlerinin Orta Asya'da kalan nesli olarak görmektedir.

³ Çarlık Rusya'sı Kazakları Kırgız-Kaysak, Kırgızları ise Kara Kırgız olarak adlandırmıştır. Bkz: N. İ. Grodekov, *Kırgizi i karakırgizi Sır-Darynskoı oblastı, Yuridicheskiy bı. C. 1. Tashkent, 1889, s. 2-5.* Rusların böyle adlandırmasına tepki olarak Kazak aydını Seralı Lapin 1900-1904 yıllarında Rusya'nın basın-yayınında Türkistan halkının asıl ismiyle hitap edilmesini isteyen yazıları yayınlanmıştır. Rusya'nın Şarkiyatçısı V. Bartold ile bu konu üzerinde tartışmaya girmiştir. N. Nurtazina: Seralı Lapin (1868-1919) – kazakhskiy prosvetitel', islamist, kontrevolyustiyuner, 19.01.2012, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1326961500>. 1917'de yönetime gelen Bolşevikler de Kazakları Kırgızlar, Kırgızları ise Karakırgızlar (bazen vahşi dağ Kırgızları) diye tanımlamışlardır. Bahtiyar Hasanov, Duhovnoe sostoyaniye intelegenstii Turkestana, Uzbekistana 1917-1920-h gg., 24.11.2005, <http://www.analitika.org/article.php?story=20051124035833773>.

Türkmeniya olarak üç parçaya ayırmanın şartları hakkında karar almıştır.⁴ Bunların arasında Tacik ve Kırgız (Kara Kırgızlar) unsurlar veya devletler yoktur.⁵ Bolşeviklerin Tacikler (ve Kara Kırgızlar) için bir ulus-devlet inşa etme fikri daha sonra gelişen olay üzerine oluşmuştur. İlk önce Özbekistan'ın bünyesinde kurulmuş olan Tacikistan Otonom Cumhuriyetinin suni yapılaşmanın ürünü olduğu o dönemde bile göze çarpmıştır.

Tacik milletinin ve Tacik devletinin oluşması için Moskova iki hususa çok ehemmiyet vermiştir: Birincisi kültürel ve tarihî açıdan Taciklerin bölgedeki Türk unsurdan farkını vurgulamak ve bu farkı derinleştirmek⁶; ikincisi ise Tacikistan'ın sınırlarını mümkün olan en stratejik şekilde belirlemek. Rus ve Sovyet araştırmacıları Fars kültürünün Orta Asya halklarına çok derin tesir ettiğini dile getirmekle, Tacikistan Cumhuriyetinin medenî-kültürel temellerini atmıştır. Örneğin, Rus şarkiyatçısı Bartold, XX. asırda bile Buhara'daki Özbek Hanlıklarında Tacik unsurların ağır bastığını ve Buhara askerlerine de Tacik askerleri dendiğini Orta Asya'yı parçalamak isteyen Moskova'ya rapor şeklinde bildirmiştir⁷. Ayrıca Tacik dili Buhara Hanlığının değil Buhara Halk Sovyet Cumhuriyetinin (8.10.1920-19.9.1924) de resmî dili olduğu zikredilmekteydi. Bu ve buna benzer ilmî araştırmalar Orta Asya'da Tacik ve Türk halklarının arasındaki farklılığı derinleştirmeye yönelikti. Bolşevik Rusya, Orta Asya'da Türk ve Tacik haklarının arasını açmak için Buhara, Samarkand gibi uzun yıllardır iki halkın siyasî ve kültür merkezi olan yerlerin önemini düşürmeye gayret etmiştir.⁸ Taşkent şehrinin Özbekistan'ın başkenti yapılmasının temelinde de böyle bir siyaset yatmaktadır.

Bolşevikler Tacikistan'ı Özbekistan'dan ayrı bir cumhuriyet olarak Buhara Emirliğinin en geride kalmış bölgesi olan Doğu Buhara'da Ekim 1924'de kurmuştur. Ve o güne kadar siyasî, ticarî ve kültürel olarak bir varlığı veya faaliyeti olmayan Duşanbe⁹ yeni kurulmuş Tacikistan otonom cumhuriyetinin başkenti olmuştur. Tacikler daha çok Buhara ve Semerkant şehrinde yoğun olarak yerleşmekteydi.

⁴ S. N. Abaşin, Zarojdeniya i sovremennoyoe sostoyaniye sredneaziatskih nastionalizmov, <http://www.analitika.org/article.php?story=2005/11/23/015600237>

⁵ Erkin Rahmonov, **K voprosu o vzaimootnosheniyah mejdu Tadjikistanom i Uzbekistanom**, 22.11.2005. www.analitika.org/article.php?story=20051122015128161.mht

⁶ Sovyetler döneminde desteklenen milliyetçilik hakkında bkz: Francine Hirsch, **Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Nations**, Cornell University Press, Ithaca 2005.

⁷ Muzaffar Olimov, **V. V. Bartold o natsional'nom razmejevanii v Sredney Azii**, http://www.cac.org/dataRus/st_13_olimov.shtml, "Vostok" (№5, 1991) dergisinde yayınlanmıştır, <http://www.analitika.org/article.php?story=20050622015817835>

⁸ Semerkand, Emir Timur İmparatorluğunun başkenti idi. XVI asırda kurulmuş Buhara Hanlığı Osmanlı devletiyle diplomatik ilişkilerde bulunmuş Orta Asya Hanlığıdır. 1740'de Nadir şah tarafından işgal edilen Buhara'da 1747'de Buhara emirliği kurulmuştur. Bkz. M. Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler 1775-1875**, İstanbul 1990.

⁹ Duşanbe, Pazartesi anlamına gelmektedir.

Bolşevikler, daha çok dağlık bölgelerde yaşayan Tacikleri 'düzlüğe' çıkartarak, Türk ve Tacik halklar arasındaki ayrılığın daha da artmasını sağlamıştır. Nitekim Tacik tarihçileri kendilerinin dağa sıkıştırılmasını hayvancılıkla uğraşan Türkler tarafından topraklarının gasp edilmesinin neticesi olarak yansıtmaktadır. Bolşevikler Tacikistan'ın devlet olarak teşekkül etmesinde ve ülkeyi kalkındırmak için gelen Rus ve Ukraynalı göçmenleri daha sonra buralara yerleştirmiştir. Rusların ülkeyi kalkındırmadaki rolü onları Taciklerin nazarında "büyük abi (big brother)" haline getirmiştir. Kışlak, mahalle dedikleri yerleşim birimlerinin yerinde çok katlı binaların, idarî yönetim yerleşkeleri ile birçok kültürel-sosyal tesisin yapımı, Sovyet döneminin yapılandırması ve Rusların imar/bayındırlık çalışmaları ile Tacikistan'ı kalkındırması şeklinde görülmüştür.

Bolşeviklerin Taciklerden etrafı dağla çevrili ve Türk halkları tarafından sıkıştırılmış vaziyette bir devlet teşekkül ettirmesinin temelinde birçok nedenler var. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

i. Türk halkları/cumhuriyetleri arasında Moskova'ya sadık bir ulus-devlet oluşturma politikası. Bölge halklarının Rus/Sovyet yönetimine karşı muhtemel bir birliği ancak iki temel esasa dayanabilirdi. Birincisi millet esasıdır ki, Tacikistan Türk olmadığı için kurulması düşünülecek bir Türk birliğinin dışında kalacaktır. İkincisi ise bölgenin ortak inancı İslâm esasıdır. Birleştirici olabilecek bu esasa yönelik ise, Sovyet yönetimi dinsizlik/ateizm politikaları uygulayarak, inanç birliğine dayalı bir birleşme ihtimalini ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Tacikistan'da Aryan ideolojisinin temelini Sovyetler tarafından desteklenen ünlü Tacik tarihçisi ve siyasetçisi SSCB İlimler Akademisinin akademigi¹⁰, 1946-1956 yılları arasında Tacikistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin birinci sekreteri ve sonra SSCB İlimler Akademisinin Şarkiyat Enstitüsü'nün başkanlığını yapan Bobodjan Gafurov (1908-1977) atmıştır. Bobodjan Gafurov, Türk halklarının Orta Asya'ya dışarıdan gelen göçmen halklar ve Taciklerin ise bölgenin asıl sakinleri olduğunu ileri sürmüştür.¹¹ Bobodjan Gafurov'un SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün başkanlığını yapması Rusların Orta Asya'da Türk-Tacik ihtilafını kasten körüklemek istediğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Moskova, devlet ideolojisine muhalif olarak Orta Asya'da milliyetçiliği, bilhassa boy ve kabile milliyetçiliğini ve milliyetçilik esasına dayalı araştırmaları, faaliyetleri ve politikaları desteklemiştir.

ii. Ruslar, 1920'li yıllarda Orta Asya cumhuriyetlerinin sınırlarını belirlerken, Tacikistan'ı Afganistan'a sıçrayacak tampon bölge olacağını göz önünde bulundurmıştır. Bu fikri günümüzde birçok Rusyalı araştırmacı ileri sürmektedir.¹² Zira Afganistan'da, Tacikistan'daki Taciklerden daha çok Tacik yaşamaktadır. Afganistan'daki Tacikler Afgan yönetimi tarafından herhangi bir baskıya maruz kalırlarsa, Tacikistan, Sovyet Rusya'nın desteğiyle,

¹⁰ Akademik, profesörden daha üst bir unvan olup, ordinaryüs profesör gibi düşünülebilir.

¹¹ Mihayıl Kalishevskiy, **Tadjikistan: Opasniye himeri «ariistva»**, 07.09.2010, <http://www.fergananews.com/article.php?id=6714>

¹² Erkin Rahmonov, **K voprosu o vzaimootnosheniyah mejdu Tadjikistanom i Uzbekistanom.**

kardeşlerini kurtarmak için müdahale hakkı iddia edebilecekti. Sovyet Rusya ise böyle bir durumda tarafsızmış gibi görünerek dışarıdan istediği tutumu sergileyebilecekti.

iii. Tacikistan'ı, gelecekte Türk cumhuriyetlerini kontrol edebilmek için kullanabileceği bir üs haline getirmek.

iv. Ruslar, İngiltere ve Fransa gibi diğer sömürgeci devletlerin Ortadoğu'da ve Afrika'daki bölgeleri paylaşırken ve paylaşılmış toprakları devletler haline getirirken uyguladığı gibi sınırları cetvelle çizmiş gibi belirlememiş, aksine dikkat çekecek derecede yapay sınırlar çizmiştir. Bolşevikler, Orta Asya'da imparatorluk kurmuş milletlerin ileride de uyanması ve güçlenip birlik oluşturması veya güçlü devletler kurması ihtimalini göz önünde bulundurarak bölge sınırlarını özel itina göstererek çizmiştir.

v. Bolşevikleri Tacikistan'ı Özbekistan'dan ayrı bir cumhuriyet yapmaya iten diğer bir sebep de, Sovyet hâkimiyetinin bölgeye yerleştirilmesine karşı göstermiş oldukları dirençtir. Sovyet hâkimiyetinin genişletilmesine karşı en büyük direnci, Özbek ve Taciklerden müteşkil Basmacı hareketi, Afganistan'dan gelen destekle göstermiştir.¹³

Müstakil bir cumhuriyet olarak Tacik Sosyalist Cumhuriyetinin kurulması, Orta Asya'daki yüzyılların birlikteliği içinde oluşup gelişen umumî efkârın dışında bir takım düşünceler ve idealler üreten bir Tacik entelijansiyasının (aydın sınıfı) oluşmasını sağlamıştır. Tacik aydınları Sasani ve Samani devletinin tarihi ve kültürünü araştırmaya yönelmiş, onların medeni ve kültürel değerlerini yeniden canlandırmaya ve geliştirmeye çalışmıştır. Tacik aydınlarının bu tür çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. Bu çalışmaların yapılmasındaki en önemli sebep millî devletin teşekkülüdür. Millî bir devletin teşekkül etmesi için de ilk şart halkta millî anlayışın ve milliyet mefhumunun oluşmasıdır. Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Bolşevikler tarafından kurdurulması işte bu unsurların zamanla oluşmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Tacikistan yetmiş yıllık SSCB döneminde kendi millî devletleşme sürecini geliştirmiştir.¹⁴

Millî cumhuriyetler oluşurken Orta Asya aydınlarının milliyetçilik hisleri uyanmıştır. Her biri kendi devleti için can atmaya başlamıştır. Hatta Özbekler tarafından asimileye maruz kaldığını bildiren Tacik aydınları (başta Tacik Otonom Cumhuriyeti Halk Komiserleri Başkanı A. Hodjibayev olmak üzere) Tacik Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması aşamasında

¹³ Bolşevikler, Basmacı gruplarına kendi adamlarını sokarak Basmacıları kendi içinde Özbek-Tacik diye ihtilaf doğurarak onların parçalanmalarını sağlamıştır. Basmacı hareketinin önderleri arasındaki ihtilaflar daha sonra çözümlerine yol açmıştır.

¹⁴ Sovyet döneminde ve Tacikistan Cumhuriyeti dönemindeki ulus inşası ve milliyetçilik politikaları hakkında bkz: Erica Marat, "Imagined Past, Uncertain Future the Creation of National Ideologies in Kyrgyzstan and Tajikistan", **Problems of Post-Communism**, 55/1 (January/February 2008), s. 12–24. Ayrıca genel olarak Sovyet sonrası dönemde Orta Asya'daki devletlerin ulus inşası konusunda bkz: Orta Asya'da yeni kurulan ulus-devletlerin ulus inşası hakkında bkz: Olivier Roy, **The New Central Asia: The Creation of Nations**, I. B. Tauris Publishers, London 2000.

Pantürkistliği tenkit etmişler, buna karşın Tacik-Özbek Cumhuriyetinin kurulmasını ve dilinin de Tacik ve Özbek dilleri olmasını istemişlerdir.¹⁵

Bu tartışmalar devam ederken 1924 yılında Tacikistan, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine otonom cumhuriyet olarak dâhil edilmiştir. O dönem itibarıyla Tacikistan'ın demografik yapısı şöyle olmuştur: % 62 Tacik, % 23,5 Özbek, % 7,6 Rus. Yine aynı dönemde Özbekistan'da ise yaklaşık bir milyon Tacik (% 4,7) yaşamaktaydı.¹⁶

Merkez İcra Komitesinin 16 Ekim 1929'da aldığı kararla Tacikistan Özbekistan'dan ayrılarak, Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak kurulmuştur. Tacikistan'ın müstakil bir cumhuriyet olarak kurulması ilk etapta daha çok Afganistan'la ve orada gelişen siyasî olaylarla bağlantılıdır diye düşünülebilir.¹⁷ Bunu Tacik dilinin kullanım alanından da görebiliriz. Buhara Emirliğinde kullanıldığı gibi, Peştunların bulunmasına rağmen Afganistan'da da resmî dil olarak 1936 yılına kadar Tacik dili kullanılmıştır.¹⁸ Bolşeviklerin Tacikistan Cumhuriyeti'ni, Afganistan'a sığrama alanı olarak kullanmayı düşündükleri için kurdukları Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde daha iyi anlaşmıştır.¹⁹

¹⁵ Muzaffar Olimov, **V. V. Bartold o natsional'nom razmejevanii v Sredney Azii.** http://www.ca-c.org/dataRus/st_13_olimov.shtml,
<http://www.analitika.org/article.php?story=20050622015817835>

¹⁶ http://www.ecsocman.edu.ru/data/785/903/1217/14-Aleks_MANUGYaN.pdf (10 Mayıs 2012).

¹⁷ Şubat 1919'da yönetime gelen Afganistan emiri Amanulla Han Ekim 1919'da kendi ordusunu Merv'e göndererek oradaki Bolşevik hükümetini kovmuştur. Afgan emiri Orta Asya'da Orta Asya İslam Federasyonunu kurmak amacıyla Fergana vadisini Bolşeviklerden istemiştir. Ancak Bolşevikler onun üzerine asker yollayınca Merv'i terk etmek zorunda kalır. Amanulla Han Afganistan'da birçok yenilikler getiren reformları gerçekleştirmiş ve Sovyetlere karşı Basmacı hareketine destek vermiştir. Orta Asya Basmacı hareketlerini yönlendiren İbrahim Bek Temmuz 1926'da Afganistan'a sığındığı zaman Emir Amanulla Han onu dostça karşılamıştır. (Bu arada, Afganistan'ın İngiltere tarafından desteklenebileceğinden çekinerek 31.08.1926'da Moskova'da SSCB ile Afganistan arasında tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmasının imzalanması da Bolşeviklerin ne kadar endişelendiğini göstermektedir.) Sovyetler, Afgan yönetiminde böyle bir idarecinin bulunmasını kendileri açısından tehlikeli görmüştür. Sovyet ajanlarının kışkırtmasıyla 1928 yılı Kasım ayının ortasında Afganistan'ın kuzeyindeki Tacikler ile Türkmenler ayaklanmıştır. Ayaklanmayı Kabil şehrinin örnek alayının sabık erbaşı Tacik asıllı Habibullohan'ın (Baçai-Sakao/sucunun oğlu olarak bilinmektedir) yönetmiştir. O, tüm reformlarının iptal edilmesini istemiştir. Ocak 1929'da Kabil'de yönetimi ele geçiren Habibullohan'la bir süre mücadele eden Amanulla Han fazla dayanamayınca yurt dışına kaçır. <http://www.hrono.info/sobyat/1900war/1918basm.php>. (15 Mayıs 2012).

¹⁸ Muzaffar Olimov, **V.V.Bartold o natsional'nom razmejevanii v Sredney Azii.**

¹⁹ 24 Aralık 1979'da Afganistan'a giren Sovyet askerleri, Afganistan Halk-Demokratik Partisi Halk fırkasının önderi ve dönemin cumhurbaşkanı Hafizulla Amin'i devirerek, yerine Parçam Partisi'ni temsil eden Moskova'nın adamı Babrak Karmal'ı tayin etmiştir. "Parçam" Partisi Afgan Taciklerinin partisi idi. Sovyetlerin Afgan yönetimine Tacikleri getirmesi Peştunların düşmanlığını uyandırmıştır. Bu düşmanlık Ocak 1980'de Kabil'de yönetime karşı isyan olarak patlak vermiştir. Neticede, Afganistan'da Sovyetlerin desteğiyle ayakta durmaya çalışan Tacik

2. Sovyet Sonrası Dönemde Eski Gerçekler ve Yeni Umutlar

SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya'da milletlerin birbiriyle imtizacı hususunda büyük bir sıkıntı içinde olan iki devlet ortaya çıktı: Tacikistan ve Kazakistan. Bu iki devletteki halkların kendi aralarındaki dayanışma, yardımlaşma, birlik ve vatandaşlık duygusu Sovyet ideolojisinin, kültürün oluşturduğu çerçevedeydi. SSCB'nin dağılışı, kendi oluşturduğu ideolojik ve idarî birliktelik dairesindeki ortak değerleri alt üst etmiştir. Bu durum bağımsızlığını ilan etmiş Orta Asya devletlerine çeşitli şekillerde yansımıştır. Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da kendi millî unsurlarının (Türkmenlerin, Özbeklerin ve Kırgızların) çoğunlukta olması devletin millî politikalarının ana hedeflerini oluşturmada kolaylık sağlamıştır. Oysa Tacikistan'da ve Kazakistan'da daha dikkatli politikaları gerekli kılmıştır.

Ağustos 1992'de Tacikistan devlet başkanı R. Nabiye, "Müslüman demokratların" umumi gösterileri sonucunda başkanlık sarayından kaçıp, Rusya'nın 201. tümeninin kışlasına sığınmıştır. Daha sonra da görevden çekildiğini bildiren belgeye imza atmıştır. Cereyan eden olaylar Rusya'nın, olaya doğrudan müdahale etmeksizin sabıkalıları silahlandırarak kendine uygun şahsı getirmeye çalıştığını göstermektedir. 1992'de Tacikistan'da yönetime Tacikistan İslâm Terakki Partisinin gelmesiyle ülke iç savaşa sürüklenmiştir. Tacikistan'daki iç savaşa bizzat tanık olan Haydar Cemal şöyle demektedir:

Tacikistan İslâm Terakki Partisi, 1992'de yönetime gelmiştir. Onlar Ağustos 1992'de Kremlin'deki yönetime gelen yeni Rusya hükümetine yönelmişlerdir. Ancak Kremlin Tacikistan'daki Rusya yanlısı İslâm Terakki Partisi'yle müttefiklik ilişkisi kurmak yerine, onların hareketlerine engel olmaya çalışmıştır. Bundan istifade eden birçok sabıkalı katil toplam 24 yıl hapis cezası olan Sangak Safarov liderliğinde Kulyab'lık Halk Cephesini kurmuştur. Buna 201. Tümenin (Tacikistan'daki Rusya'nın askerî üssü) subayları paralı asker olarak katılmıştır. Bu savaş Kremlin'in istihbarat birimlerinin tertiplemesiyle gelişen bir iç savaştır. Ben tam bu vakitte Tacikistan'da idim ve cereyan eden tüm olayların tanığıyım.²⁰

yönetimi Afgan toplumunu Tacik-Peştun, Müslüman-komünist gibi sınıflara ayırmıştır. SSCB'nin dağılışı sonrası 90'lı yıllarda Afganistan'da ortaya çıkan duruma hâkim olan Tacik mücahitleri Ahmed Şah Mesud ve Burhaneddin Rabbani'ye karşı Taliban (Peştunlar) savaşmıştır. Afganistan'ın %90 topraklarını ele geçiren Taliban döneminde, resmî olmayan kaynaklara göre, Ahmed Şah Mesud'un uçakları Tacikistan'ın Kulyab kentine ve Afgan Devlet Başkanı Rabbani ise Duşanbe'ye sığınmak zorunda kalması da, Afganistan meselesinin Tacikistan'la bağlantılı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Vyacheslav Nikonov, **Politika Rossii v Stenal'noy Azii**, <http://www.ca-c.org/c-g-Rus.shtml>

²⁰ Panislamizm: illyuziya ili neyzbejnost? http://religion.ng.ru/problems/2004-07-21/6_politx.html. Независимая газета, 21.07.2004. Tacikistan'ın iç savaşa sürüklenmesinde Rusların rolü muhtemeldir. Haydar Cemal'in Şia müslüman olması ve tam 1992'de "Tacikistan İslam Terakki" partisinin yönetime geldiği vakitte Tacikistan'da bulunması akla birçok soru işaretini beraber getirmektedir. Rusya, İran devrimi (1979) gibi 1992'de Tacikistan'da bir Şia karışımı bir yönetimi tesis etmek istemiş olabilir. Zira bunun neticesinde Orta Asya'da İran benzeri bir devletin oluşumu birçok açıdan Rusya'nın işine yarayacaktır: a) Orta Asya'da İslâmî gelişmelere bölge devletleri öcü gibi bakacaklardır, dolayısıyla Orta Asya'da İslam'ın gelişmesinin engellenmesi Rusya'nın nüfuzunun artmasına sebep olacaktır; b) Orta Asya'da kendine sâdik

Tacikistan'daki iç savaş hakkında Rusya'nın görüşünü bildiren, Avrasya Mirası Vakfı'nın desteğiyle yayımlanmış kitapta Tacikistan'daki Rusya'ya ait 201. Tümenin çatışmaya katıldığını ancak, fazla kan dökülmemesi için stratejik noktaları kontrol ettiği dile getirilmektedir.²¹ Bu kitapta ayrıca Özbek ve Tacik anlaşmazlığını derinleştirme maksadı ortaya koyan ifadeler yer almaktadır. "Halk Cephesi" Kulyab ve Hodjend (Leninabad) şehirlerinden gelenlerden kurulmuştu. Yönetime Kulyablı İmamali Rahmonov gelince kendi hemşerilerini yönetime getirmiştir.²² Yönetimi paylaşma anlaşmasının²³ dışında kalan Hodjendliler Kasım 1998'de Albay Mahmud Hudoyberdiyev'in liderliğinde isyan etmiştir. Kitapta Özbekistan'ın bu isyanı, Tacikistan'daki siyasî durumdan hoşnut olmaması nedeniyle desteklediği bildirilmektedir.²⁴ Dönemin Rus medyası Albay Mahmud Hudayberdiyev'in isyan hareketlerini "Taşkent'in parmakları" görülmüştür şeklinde yansıtır.²⁵ Yani Albay Mahmud Hudoyberdiyev'in Özbek olmasını, Tacik-Özbek ihtilafını doğurmak için bir fırsat bilerek olayı kendilerine göre değerlendirmiştir. İlk başta delil olmadan sadece varsayımlarla yorum yapılırken, sonradan çıkan kitapta (Moskova 2008'de) artık bu kesin şekilde bildirilmektedir. Halk asıl olayın cereyanından habersizdir. 1000 kişilik ordusuyla isyan eden ulaşılmaması zor dağlık kuzey Tacikistan'da (ulaşım sadece yazın birkaç ay mümkün olabilmektedir) mevzilenmiş Albay Mahmud Hudoyberdiyev'i nasıl yendiği önemli sorulardandır. Kuzey Tacikistan'a sadece Özbekistan üzerinden ulaşarak Albay Mahmud Hudoyberdiyev'i mağlup edilebileceği bilinmektedir. Bunun için de Özbek yönetiminin onayı gerekmektedir. Rus medyasının dediği gibi Albay Mahmud Hudoyberdiyev'in isyanını Özbeklerin el altından desteklemesi-

bir devlet edinmiş olacaktır, yani Rusya'nın askeri kuvvetiyle ayakta kalmaya çalışan yönetim diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden kendini emin hissetsin. Ancak Haydar Cemal'in yukarıdaki ifadelerinden anlaşıldığı gibi, Rusya "Tacikistan İslam Terakki" partisiyle anlaşmamıştır ki onların Rusya yanlısı olmasına rağmen siyasi sahadan kaldırma politikasını takip etmiştir. Bundan Rusya'nın, Tacikistan'ın politikasını belirleyecek, halkı yönlendirecek "Tacikistan İslam Terakki" partisi tarafından oluşturulmuş milli mefkûreyi bertaraf ederek Tacik halkını sadece karnını doyurmaya çalışan millet seviyesine düşürme; yeri ve zamanı geldiğinde komşu devletlere karşı tahrik etme ve neticesinde oluşan problemi çözmek için hakem kılıfında bölgeye girme ve nüfuz etme politikasını güttüğünü söyleyebiliriz. Tacikistan'da şu anda bölgeselcilik ve rüşvet çok yaygındır ve Tacikistan'ın şimdiki en önemli iki meselesidir.

²¹ A. A. Kazantsev, «**Bol'shaya igra**» s neysvestnımy pravilami: Mirovaya politika i Tsentralnay Aziya, Moskva 2008, s. 129-131.

²² A.g.e., s.134-135.

²³ Savaşan taraflarca «yönetimi paylaşma» anlaşması 27 Haziran 1997'de imzalanmıştır. Anlaşma gereğince Tacikistan devlet başkanı olarak komünistlerin temsilcisi İmamali Rahmon, yönetimin tüm diğer kademeleri 2/3- komünistlere, 1/3 – Müslüman demokratlara (Birleşmiş Tacik muhalefeti) verilmiştir. Ancak 2/3 komünistleri ait kısım devlet başkanı İ.Rahmon'un hemşerileri Kulyab'lılar işgal etmiştir. Bu komünistlerin cephesinde Kulyabcılık ve Hodjendlik olarak iki ayrılmasına sebep olmuştur. Yani bölgeselcilik baş göstermiştir.

²⁴ A. A. Kazantsev, «**Bol'shaya igra**» s neysvestnımy pravilami: Mirovaya politika i Tsentralnay Aziya, s.134-135.

²⁵ Myatej na severe Tadjikistana, "Kommersant", No 207 (1610), <http://www.kommersant.ru/doc/208237>, 05.11.1998.

ne rağmen, Tacik yönetiminin Özbeklerle anlaşmadan bastırmayı nasıl başardığı kolay anlaşılamamaktadır.²⁶

Tacikistan'ın o dönemlerde iç savaşa sürüklenmesi sadece bir tesadüf eseri değildi. Zira Rusya o dönemde kendi güvenliğini ihlal edebilecek iki ülkeden, Azerbaycan'dan ve Tacikistan'dan endişe duymuştur. Azerbaycan, Rusya nazarında "Türk birliği"ni gerçekleştirebilme yolunda bir köprü vazifesi görmekteydi. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ meselesinin temelinde bu yatmaktadır. Tacikistan ise Ruslara göre, "İslâm fundamentalizminin (veya İslâmî fundamentalizmin)" başta Kazakistan olmak üzere Orta Asya'ya sıçraması için uygun bir alan teşkil etmekteydi.²⁷ Azerbaycan'ın Karabağ meselesinin bugüne kadar çözüme kavuşamaması, Tacikistan'da iç savaşın patlak vermesi ve bunun ancak Rusya'nın arabuluculuğuyla 1994 yılında çözüme ulaşması, Rusya'nın 201. motorize birliğini barındıran askerî üssün Tacikistan'da bulunması, ayrıca komşu Afganistan'da hâlâ iç savaşın sürekli palazlanıp durması Orta Asya'ya hâkim olabilecek güçleri 'doğal sınırlara' sokulmadan izale etmektedir.

Rusya hükümeti Duşanbe'de 1998'de yönetime gelen hükümetin kömünist sloganlarına ve halka yönelik baskıcı siyasetine bakmasızın açıkça desteklemiştir. Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Savunma Bakanı Pavel Graçev, Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev, Tacikistan'ı "Rusya Federasyonu'nun özel ilgi alanı olarak" gördüklerini bildirmiştir. Rusya ile Tacikistan arasındaki "Askerî alanda işbirliği" anlaşması gereğince Rusya hükümeti Tacikistan yönetimine her türlü askerî desteği sağlamıştır.²⁸

Bu dönemde Tacikistan'ın bir iç savaş yaşadığı düşünüldüğünde diğer devletlerle ve bilhassa Rusya ile ilişkilerinin seyri (neden Rusya'yla daha fazla yakınlaştığı) daha iyi anlaşılabilir. Tacikistan'da ise 1992'de aynı dine, hatta ırka mensup (komünist ve Müslüman Tacik muhalefet partisi arasındaki savaş) çeşitli boy ve kabilelerin kavgasından iç savaş çıkmıştır. Bunun sonucunda ülke dâhilinde bölgeselcilik hissi kuvvetlenmiştir. Tacikistan halkının hafızasında derin izler bırakan iç savaş bütünleşme sürecini zayıflatmıştır.²⁹ İç savaş sadece ekonomiye zarar vermekle kalmamış, Tacikistan'daki kutuplaşmayı ve milliyetçiliği de arttırmıştır. Böyle bir süreç ülkenin demografik yapısına çok tesir etmiştir. Tacikistan'da

²⁶ Resmî olmayan kayaklara göre, Özbekistan yönetimi Tacikistan'ın bu isyanı bastırabilmesi için kendi topraklarından geçit vererek, hem de fiilen yardım ederek Albay Mahmud Hudoyberdiyev'in teslim olmasını sağlamıştır.

²⁷ *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodnoye otnosheniye*, Moskva, Nauka, 4/1992, c. 26-27.

²⁸ A. A. Kazantsev, «*Bol'shaya igra*» s neyvestnomy pravilami: *Mirovaya politika i Tsentralnay Aziya*, s. 130.

²⁹ Tacikistanlı Muzaffar Olimov'un kendi ülkesindeki bölgeselcilik hakkında yazmış olduğu makalesinde dikkate değer bir husus bulunmaktadır. Yazar Tacikistan'ın kuzeyindeki Özbeklerin ağırlığını net bir şekilde açıklamamaktadır. Sadece kuzey Tacikistan'ın özelliğinden bahsederek, Leninabad vilayeti ve Leninabadlılar tanımlamalarını kullanmaktadır. Muzaffar Olimov, 1994, *Ob etnopoliticheskoy i konfessional'noy situatsii v Tadjikistane i veroyatnosti mejetnicheskikh konfliktov*, <http://www.analitika.org/article.php?story =20050319013518622>

1989'da % 62 Tacik, % 25'ten fazla Özbek, % 3 Rus varken³⁰, 2000 yılında % 79,9 Tacik, % 17 Özbek, % 1,3 Kırgız ve % 1'den az Rus bulunmaktadır. 1989-2000 yılları arasında çoğunlukta olan azınlıklar Duşanbe'de 590.600 kişiden 561.900 kişiye, Hodjend'te (eski Leninabad) 159.400 kişiden 147.100 kişiye düşmüştür.³¹ Çarlık Rusya döneminde Türkistan genel valiliğinin idaresinde bulunan bu iki bölge 1924 yılında Sovyetlerin idarî-millî parçalama faaliyeti neticesinde yeni kurulmuş Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti idaresine verilmişti.³² 1924'de kurulan Tacikistan'ın demografik yapısı şöyle olmuştur: % 62 Tacik, % 23,5 Özbek, % 7,6 Rus. Aynı dönemde Özbekistan'da ise yaklaşık bir milyon Tacik (%4,7) yaşamaktaydı.³³ Bu durum yeni kurulan Tacik SSC'nin bünyesine Türk halklarının da dâhil edildiğini göstermektedir.

1989'dan 2006'ya kadarki devrede Tacikistan'daki Rusların sayısı 388.500'den 12.200 kişiye düşmüştür. Şimdi ise toplam nüfusun sadece % 0,2'sini oluşturmaktadır. Alman, Koreli, Oset ve Ukraynalı gibi azınlıklar kalmamıştır. Belirtilen süre içerisinde yine ülkeyi 750.000 Özbek terk etmiştir. Böyle bir süreç ülkenin yavaş yavaş tek milletten oluşan devlet şekline sokmaktadır ki şimdi bile halkın %80'i Taciklerden müteşekkildir.³⁴ Tacikistan'dan Hıristiyan dini temsilcilerinin (Rusların) azalması ülkeyi yavaş yavaş İslâmî bir kimliğe büründürmektedir. Ancak Tacikistan'ın ekonomik durumunun çok ağır vaziyeti ve yönetiminin bundan çıkış yolunu bulamaması ülkedeki İslâmî hareketleri canlandırmaktadır.

Rusya'nın destek ve aracılığıyla Tacikistan'da İmamali Rahmon başkanlığındaki laik rejim yönetime gelmiştir. Millî ideoloji/devlet ideolojisi³⁵ olarak Aryancılığı (milliyetçiliği) canlandırmayı hedeflemiştir. Tacikistan'da Aryancılık ideolojisinin temeli Sovyet döneminde atılmıştır.³⁶ Bu nedenle Tacik aydınlar kendi geçmişlerinin Arî tarihiyle bağlantısını kurmaya başlamıştır.³⁷

Bağımsızlık, Tacik halkının devletleşme sürecindeki en büyük başarıydı. Zira Tacik halkı için en önemli ideal devletleşebilmektir. Bağımsızlıkla birlikte Tacik aydınları da diğer

³⁰ Institut «Otkritoe Obshestvo» - Fond Sodeystva – Uzbekistan 2002, **Etnicheskiy atlas Uzbekistana**, s. 268'deki malumata göre Tacikistan'daki Özbekler %24-dir.

³¹ <http://demoscope.ru/weekly/2005/0191/analit05.php>, Shlomo Groman, 17 marta 2005 goda, **Nesmotrya na nevzgodı, naseleniya Tadjikistana rastet; evreev vse menshe, arabov vse bol'she**, <http://www.languages-study.com/demography/tajikistan.html>

³² Muzaffar Olimov, 1994, **Ob etnopoliticheskoy i konfessional'noy situatsii v Tadjikistane i veroyatnosti mejetnicheskikh konfliktov**.

³³ http://www.ecsocman.edu.ru/data/785/903/1217/14-Aleks_MANUGYaN.pdf

³⁴ Mihayil Kalantarov, 23.IX.2006, **Tadjikistan prevrashayetsya v mononatsional'noe gosudarstvo**, <http://www.analitika.org/article.php?story=20060923050932324>

³⁵ Rogers Brubaker, "Nationhood and the National Question in the Soviet Union and Post-Soviet Eurasia: An Institutional Account", **Theory and Society**, 23/1, (1994), s. 47-78.

³⁶ Mihayil Kalishevskiy, Tadjikistan: Opasniye himeri «ariistva», 07.09.2010, <http://www.fergananews.com/article.php?id=6714>

³⁷ Bkz: Ronald Grigor Suny, **The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union** (Stanford: Stanford University Press, 1993).

Orta Asya cumhuriyetlerinin aydınları gibi kendi devletlerinin tarihini yazmaya başlamıştır. Devlet inşasında tarihin ve tarih yazıcılığının önemini bilen Orta Asya tarihçileri tarih yazmada birbiriyle adeta yarışa girmişti. Bu yarış bazen ciddi tartışmalara sebep oluyordu. Özbek ve Tacik bilim adamlarının tartışmalarında, bu ciddi tartışmaların en belirgin örneklerini görmekteyiz.³⁸ Bilim çevresindeki bu tartışmalar devlet düzeyinde de kendini göstermiştir.³⁹ 1996'da Özbekistan'daki Emir Timur'un 660. yıl kutlamalarına cevap olarak İsmail Samani ve onun devleti Samani Devletinin 1100. yıldönümü de 1999'da Tacikistan'da kutlanmıştır.

Orta Asya cumhuriyetlerinin ulus-devlet şeklinde yapılanmaları ve genelde Türk milliyetçiliği ve daha da önemlisi özelde Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen milliyetçiliğini devlet ideolojisi olarak esas alması, Farsî dilde konuşan Tacikistan'ı ister istemez buna mukabil kendi millî ideolojisini oluşturmaya itmiştir. Özbek ve Tacik ilim adamları arasında cereyan eden tartışma birbirine çok yakın iki kardeş halkı yabancılaştırmaktadır.⁴⁰ Kültürel alanda başlayan dışlama Tacikistan'ı bölge dışındaki Rusya, Çin ve ABD gibi Orta Asya bölgesinde nüfuzunu artırmaya çalışan devletlerle işbirliği yapmaya itmiştir.

Orta Asya bölgesinde kurulan devletlerin birbiriyle olan bağımlı zayıflatan başta milliyetçilik (ulus-devlet milliyetçiliği) olmak üzere bütün unsurların, bu devletlerin kendi politikalarından kaynaklansa dahi bölgedeki mümkün bütünleşmeleri engellemeye çalışan Rusya başta olmak üzere diğer devletler tarafından desteklenmiş olduğunu düşünmek için çok önemli sebepler mevcuttur. Yetmiş yıllık ideolojik bütünleşmeye mukabil etnik ayrılıkçı Sovyet politikalarının ve eğitiminin yetiştirdiği/geliştirdiği nesillerin bağımsızlık sonrası uygulayacakları politikaları belirlerken ister istemez sahip oldukları formasyona uygun düşünmüş olmaları bunun en başta gelen sebeplerindendir.

³⁸ V **poiskah istorii Tadjikistana: o chem tadjikskiyemu istoriki sporyat s uezbekiskimi?** www.intelros.ru/read/room/nz/nz-664089-v-poiskakh-istorii-tadjikistana-o-chem.html

³⁹ Özbek ve Tacik bilim adamlarının tartışmaları için bkz: www.centrasia.ru/newsA.php?st=1138060920, www.centrasia.ru/newsA.php?st=1136562180, www.centrasia.ru/newsA.php?st=1141856700, www.centrasia.ru/newsA.php?st=1145219760

⁴⁰ Orta Asya cumhuriyetlerinin içinde Tacikistan'a dil ve kültür açısından en yakın olan Özbekistan'ın 1993'ten itibaren Latin alfabesine geçmesine mukabil Tacikistan'ın Kiril alfabesini muhafaza etmesi, Tacikler ile Özbekler arasında entegrasyonu sağlayacak yegâne unsur olan dili vasıta kılabilme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Buhara, Semerkand, Kaşkandarya ve Fergana, Tacik ile Özbek halkı arasındaki entegrasyonu sağlayabilecek bir bölgedir. Bu bölgede Tacikler Özbekçe, Özbekler Tacikçe konuşup, birbirini rahat anlayabilmektedir. Özbekistan'da kullanılan Tacik dilinde Özbekçe kelimelere ve Tacikistan'da kullanılan Özbekçede Tacikçe kelimelere çok sık rastlanmaktadır. Birçok Tacik ve Özbek kendilerinin farklı dilde konuşan bir halk olduğunu ve dilden hariç onları birbirinden ayırt eden bir farklılığın olmadığını dile getirmektedir. [İnstitut «Otkritoe Obshestvo» - Fond Sodeystva – Uzbekistan 2002, **Etnicheskiy atlas Uzbekistana**, s. 201]. Ancak iç savaş ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle Tacikistan'daki Özbeklerin Özbekistan'a ve komşu ülkelere göç etme süreci ülkeyi tamamen tek milletten oluşan devlet yapma düşüncesine hizmet etmektedir.

Bilhassa Orta Asya Türk halkları içinde Fars kimlikli Tacikistan'ın⁴¹ komşu Türk cumhuriyetlerle olan ilişkileri çok nazik durumdadır. Tacikistan tarihçileri Tacik devletinin ortaya çıkmasında Samaniler devletine ve İslâm'a önem vermeye başlamıştır. Bunu Tacikistan'ın Orta Asya'da kendi yerini bulabilmek açısından stratejik öneme sahip milli politikası olarak görebiliriz. Fakat diğer taraftan, Fars ve Türk halklarını bir arada barındıran Samaniler Devletinin Müslüman niteliğini önceleyen ve yüzyılların birlikteliğini küçük, zayıf ve büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı bir ulus-devlete tercih eden Tacikistan halkının genel eğilimini de Orta Asya'daki ilk İslâmî nitelikteki partinin Tacikistan'da ortaya çıkmasında görmek mümkündür.⁴²

Tacikistan'ın Rusya tarafından Orta Asya'da Türk Cumhuriyetleri arasına farklı kimlikler kazandırılmış ayrılıkçı politikaları destekleyebilecek bir yapı olarak inşa edilmesine ve Tacik milliyetçiliğine dayalı ulus-devlet yapılandırmasına rağmen, Tacikistan halkının bölgede ayrılıktan ziyade kadim birlikteliğin devamını istemesi, bölgedeki diğer cumhuriyetlerin de ulus-devlet milliyetçiliğine dayalı politikaları sebebiyle tek taraflı kalmakta ve bölgedeki muhtemel bütünleşme eğilimlerini engellemeye çalışan Rus politikaları karşısında netice verememektedir. Tacikistan'da ortaya çıkan ve Orta Asya'da birlik ve beraberlik vurgusu yapan fikrî hareketlere diğer cumhuriyetler tarafından yeterince ilgi gösterilmemiştir.

Rusya için Tacikistan'ın Rusya'nın nüfuzu altında olması demek, komşu Özbekistan'a da istediği şekilde etki edebileceği anlamına gelmektedir. Özbekistan'ın ekonomik açıdan Rusya'dan bağımsız olma siyaseti 1995'ten itibaren başlamıştır. Bizzat Özbekistan Başbakanı bu iradeyi dile getirmiştir.⁴³ Özbekistan, tarafsız ülke olması nedeniyle Türkmenistan hariç Orta Asya cumhuriyetlerinin hepsinin imzaladığı, 1995'te Minsk'de Rusya ile Belarus arasındaki BDT çerçevesinde Gümrük Birliği kurma anlaşmasına katılmamıştır.⁴⁴ Ayrıca Ocak 1999'da Kolektif Güvenlik anlaşmasından da çıktığını ilan etmiştir.⁴⁵ Özbek-Tacik sürtüşme-

⁴¹ Taciklerin Fars kökenli olması ve bu haliyle dünya kültürüne katkıları hakkında Devlet Başkanı İmamali Rahman'ın yazdıkları için bkz. Emomali Rakhmonov, **Tadzhiki v zerkale istorii**, (Dushanbe: Irfon, 1999), s. 109.

⁴² Burada gözden kaçırılmaması gereken en önemli husus, Tacikistan'daki İslâmî hareketin ne kadar halka dayandığı veya ne kadar Rusya'ya rağmen geliştiğidir. Rusya'ya rağmen gelişmiş olması ihtimalinin çok sağlam temellere ve delillere dayanan araştırmalarla ortaya koyulması gerekmektedir. Aksi halde mevcut konjonktürün ve eskiden kalma sosyal ve siyasî yapının varlığı ihmal edilmiş ve halkın kendiliğinden hareketi düşüncesi çok abartılmış olacaktır.

⁴³ <http://zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/02/434/51.html>

⁴⁴ 6 Ocak 1995 tarihinde Minsk'de Beyaz Rusya başbakanı Mihayıl Çigir ve Rusya başbakan yardımcısı Aleksey Bolşakov BDT çerçevesinde Gümrük Birliğini kurma anlaşmasını imzalamışlardır. Bu birliğe 20 Ocak 1995'de Kazakistan, 29 Mart 1996'da Kırgızistan, 28 Nisan 1998'de Tacikistan katılmıştır. Özbekistan'daki İslami hareketlerin canlanmasıyla ilgili 1995'ten itibaren Rus medyasının gündemini oluşturması Özbekistan'ın bu anlaşmaya dâhil olmasını sağlamak amacıyla yapılmış baskı olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁵ 16.02.1999'de Özbekistan başkenti Taşkent'te 6 bomba aralıklarla şehrin çeşitli yerlerinde şiddetli bir şekilde patlamıştır. A. A. Kazantsev, «**Bol'shaya igra**» s **neysvestniy pravilami**:

sinin de bu dönemden sonra başlaması, Tacikistan'ın Rusya tarafından yönlendirilebilmesini göstermesi bakımından çok önemlidir. Tacik tarafı Mayıs 2000'de Özbekistan'ın "Kuzibayev", "Cami" ve "Plotina" mahallelerine silahlı saldırıda bulunmuştur. Açıkça kışkırtma olan bu saldırıların Orta Asya'da ikinci bir Karabağ meselesini doğurmaması, Özbekistan'ın Tacik saldırısının arkasında kimlerin bulunduğu farkında olması sayesinde olmuştur. Zira Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (yani Rusya), anlaşma gereğince üyesi olan Tacikistan', Özbekistan'a karşı destekleyecekti.

Tacikistan'ın kendi silahlarının olmayışı, hatta olaylarda kullanılan Sovyet döneminden kalma askeri malzeme ve silahların Rusya'nın Tacikistan'daki askerî üssüne ait (201. motorize birliğinin) olması, olayın Ruslar tarafından desteklendiğini göstermiştir. Üstelik iç savaştan yeni çıkan Tacikistan'ın, komşularla sürtüşmektense onlarla iyi geçinme yolunu arayarak ekonomisini yola koyması mecburiyeti varken çatışmacı bir tutum sergilemesini de anlamak mümkün olmamıştır.

Buna rağmen Tacikistan toprakları Özbekistan yönetimine muhalif tarafların toplandığı yere dönüşmüştür. 11 Eylül 2001 olayından sonra Özbekistan'a yerleştirilmiş ABD üssü Tacikistan topraklarından gelen silahlı saldırıya maruz kalmıştır. Saldırganlar "Taşkent kâfirlere satılmış" sloganıyla hareket etmiştir.⁴⁶ Bu saldırıların ayrıca Afganistan'daki müttefiklerin askerî üssüne de saldırdığını Amerikalılar bildirmiştir.⁴⁷ Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov ise Tacikistan topraklarındaki bu gerillalara karşı herhangi bir tedbir almaya/aldırmaya Rusya'yı ikna edememiştir.⁴⁸ Tacik yetkililer Mayıs 2000'de yapmış olduğu hareketlerini 2010'dan itibaren yeniden tekrarlamaya başlamıştır. 20 Mayıs 2010'da Tacikistan tarafından Özbekistan'ın bahsi geçen mahallelerine gelen yetkililer, sakinlere Tacik vatandaşlığını kabul etmesini veya oturduğu mahalleyi terk etmesini istemiştir.⁴⁹ Tacikistan yetkililerinin bu şekilde hareket etmesini de Özbekistan'ın Ekim 2008'de Avrasya Ekonomik İşbirliğindeki üyeliğini durdurması⁵⁰ ve Batı'ya yaklaşmasıyla açıklayabilmek mümkündür.⁵¹

Mirovaya politika i Tsentralnay Aziya, s. 137. Daha sonra Nisan 1999'da Özbekistan GUAM'a üye olmuştur.

⁴⁶ **Karavan**, Mart 2002. Saldırganların Taşkent'i kâfirlere kurtarma operasyonuna girişirken Tacikistan'daki Rusya'nın 201. Tümeninin bulunmasını ve Rusya'nın da Müslüman olmamasını (kâfir olmasını) düşünmemeleri trajikomik bir durum olarak tarihe geçmiştir. Hatta Rusya'nın Tacikistan'daki bu tümeni Ekim 2004'de daimi askerî üsse dönüştürülmüştür.

⁴⁷ S. Kazennov, V. Kumachev, "Upravlayemyy terrorizm" – chto eto takoye? **Moskovskaya pravda**, 22.07.2002

⁴⁸ Sanobar Shermatova, Snova İDU? Moskvu priglashayut povoevat', **Moskovskiyevosti**, 23.07.2002.

⁴⁹ A. Muradov, **Tadjiko-uzbekskii pogranichnyy spor, Uzbekskiyev mahalli protiv "tadjikizatsii"**, 10.11.2011, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1320916140>

⁵⁰ <http://www.dn.kz.main.peace05.htm.htm>

⁵¹ 12 Aralık 2008'de Avrasya Hükümetler arası Konseyinin 22. Oturumunda, üye ülkelerin hükümet başkanları Özbekistan'ın Avrasya örgüt organlarındaki faaliyetini durdurma kararı almıştır.

Ağustos 2010'da Tahran'da Afganistan, İran ve Tacikistan⁵² devlet başkanlarının zirvesi, Rusça yayınlanan medyaya "Farsî dilli devletlerin birliği" fikrine olan ilginin canlanması şeklinde yansıtılmıştır.⁵³ Her ne kadar Tacikistan'ın Rusya'dan bağımsız politikalar sergilediği şeklinde yansıtılsa da, Tacikistan'ın Orta Asya Türk devletlerinden farklılığını esas alan politikaları uzun zamandan beri devam eden Rus politikalarının neticesi olarak gelişmiştir. Orta Asya'nın tarihte, birlik ve bütünlük içinde olduğu dönemlerde güçlü olduğu ve aksi halde zayıfladığı bilgisinden hareketle, Tacikistan'da Aryan milliyetçiliğinin desteklenmesi, beslenmesi ve hatta devlet ideolojisi olarak benimsenmesi Rusya'nın desteğiyle olmuştur.⁵⁴ Bu yöndeki politikaların bir uzantısı olarak 2006 yılı "Ari uygarlığının yılı" olarak ilan edilmiştir.⁵⁵ Devlet Başkanı Rahmonov'un Tacik aydınlarına hitabında da Arilikten ve onun özelliklerinden bahsetmesi de tarihteki bir takım ırkçı liderleri hatırlatmıştır.⁵⁶

Tacikistan'ın 2010 Oş olaylarıyla ilişkisi olmadığına dair resmî açıklamasına rağmen Özbekistan tarafı, Tacik gerillalarının Oş'ta Özbeklerin katledilmesine katıldığı ve "Gerçek Kırgızlar" müfrezesinin Tacikistan topraklarında eğitildiği ve silahlandırıldığının net bir şekilde belgelendiğini iddia etmiştir.⁵⁷ Bu olay Tacikistan'ın topraklarındaki Özbek azınlıklara ve Özbekistan'a yönelik gelecekte olabilecek muhtemel uygulamaların bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan Özbek aydınlar, Tacikistan'ın Rusya tarafından silahlandırılmasına da dikkat çekmektedir. Ayrıca Rusya'nın, BDT örgütüne üye olan iki devletin birbirlerinden toprak talepleri olmasına rağmen, her ikisini de silahlandırılmasını, Rusya'nın bölgedeki işbirliği ve dostane ilişkiyi tesis etme iddialarındaki samimiyetsizliği olarak yorumlamaktadırlar.⁵⁸

22 Ekim 2011 tarihinde Tacikistan'a iki günlüğüne gelen ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ABD hükümetinin "The New Silk Road" projesine verdiği desteği anlatmıştır. Clinton bu ziyaretinde Tacikistan'ın, Afganistan'la birlikte "The New Silk Road" projesini canlandırmak için ticarî ilişkide bulunmaya davet etmiştir.⁵⁹ Clinton'ın bu çağrısı Rusya'nın

⁵² Her üçünün de Fars kökenli olması hususunda bkz: Olivier Roy, **The Foreign Policy of the Central Asian Islamic Renaissance Party**, Council on Foreign Relations, New York 2000, s. 12.

⁵³ Mihayıl Kalishevskiy, **Tadjikistan: Opasniye himeri «ariistva»**.

⁵⁴ Tacikistan'daki Aryan fikri ve bu fikrin kaynakları konusunda bkz: Marlene Laruelle, "The Return of the Aryan Myth: Tajikistan in Search of a Secularized National Ideology", **Nationalities Papers**, S.35/1 (2007), s.51-70; Pulat Shozimov, "Tajikistan's 'Year of Aryan Civilization' and the Competition of Ideologies", **Central Asia-Caucasus Analyst**, (October 5, 2005).

⁵⁵ Yapılan gösterilerde Ari uygarlığının propagandasını yapan pankartların birinde gamalı haçın da yer alması çok dikkat çekmiştir. Ancak Tacik yetkililer bunun Alman Ariliğiyle ve Nazilerle bir ilgisinin olmadığını ifade etmiştir. **A.g.e.**

⁵⁶ **A.g.e.**

⁵⁷ **A.g.e.**

⁵⁸ G. Hidoyatov, **Vot tak gal'cha stali ariitsami (otvet poklonnikam i pochitatel'nyam Samanidov)**, 19.10.2007, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1192745880>

⁵⁹ Clinton Orta Asya'da bir nüfuz mücadelesinin yaşandığını bölge yöneticilerine de üstü örtülü bir şekilde bildirmiştir. Orta Asya'nın gelişmesi için ilk önce Afganistan'da siyasî istikrarın

Gümrük Birliği çerçevesinde Tacikistan'ı kendi nüfuz alanına alma hareketini önleme gayreti olarak algılanabilir.⁶⁰ Fakat Rus medyası Clinton'ın Tacikistan'a gelmedeki amacını, Pekin'e baskı yapabilmek ve onu kontrolde tutabilmek için Taciklerden üs koparma girişimi olarak yansıtmış⁶¹ ve böylece Moskova'nın bölgedeki Rus nüfuzunun arttırılması için yürüttüğü faaliyetlerin üstünü örtmeye çalışmıştır. Rus medyası Tacik hükümetini ABD'ye karşı koyabilmek ve Tacikistan'ı dış saldırıdan veya baskıdan koruyacak yegâne gücün Rusya olduğunu ima ederek şunları dile getirmiştir: "Uyuşturucuyu ve Çin'i kontrol edebilme amacı Amerikalıları Asya'ya sokulmaya sevk etmektedir. Bu nedenle yakın dönemlerde Tacikistan'a baskı artacaktır. Hatta bu baskı Taliban'ı Tacik topraklarına saldırı yapmaya kışkırtacaktır."⁶² Elbette bu yöndeki endişe artırıcı yayınların amacı Tacikistan'ı müttefik arayışına sokmak, Rusya'yla ilişkilerini geliştirmeye itmek ve Tacikistan'ı Rusya'nın önderliğindeki Gümrük Birliğine ve askerî ittifaka dâhil edebilmektir. Diğer taraftan Rusya, ABD'nin bölgeye yerleşmesine karşı çıkması için Çin'i de yanına çekmeye çalışmaktadır.

Diğer taraftan Çin de, Tacikistan'a Rusya ve ABD gibi çok önem vermektedir. Çin, Tacikistan'la sınır problemleri olduğunu ileri sürerek Tacikistan'la Çin arasındaki geçit vermez yüksek dağlarda sınır meselesini kendi lehine çözmeye çalışmıştır. Medyaya yansımayan görüşmeler muhakkak Çin'in çok stratejik konuyu fazla gürültü çıkarmadan yapmaya çalıştığını göstermektedir. Çin sanki Amerikalıların Afganistan'a geleceklerini önceden görmüş gibi hareket etmiştir.

Günümüzdeki Afgan meselesine hâlâ bir çözüm bulunmamasının bir nedeni de Tacikistan'daki Rusya'nın nüfuzuyla ilgilidir. Bu nedenle Rusya Orta Asya devletleri içinde ilk önce Kazakistan'ı, sonrada Tacikistan'ı kendine müttefik seçmiştir. Diğer cumhuriyetleri stratejik ortak olarak görmektedir. Zira Tacikistan ve Özbekistan arasındaki güzergâhtan Afganistan'a ve oradan da Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na çıkış sağlanabilmektedir.

sağlanmasının önemine vurgu yaparak şunları dile getirmiştir: "Çeşitli etnik grupların ve devletlerin Afganistan'da yönetime, stratejik üstünlüğe sahip olmak için kendi aralarındaki mücadeleden sadece Afganlar değil komşuları da sıkıntı çekmiştir." Chtobı vernut' gastarbaiterov iz Rossii, **SSHA integriruyut Tadjikistan s Afganistanom: Tadjikistan za nedelyu**, 30.10.2011, www.regnum.ru/news/1461489.html

⁶⁰ Kırgızistan'da başkanlık seçiminde Almazbek Atanbayev'in kazanmasında Rusya'nın büyük rol oynadığı bilinmektedir. Atanbayev'in başbakan iken Kırgızistan'ın Gümrük Birliğine girmesi yönündeki fikirleri de buna delil olarak gösterilmektedir. Moskova Kırgızistan'da Rusya'yla işbirliği yapabilecek şahsın yönetime gelmesini destekleyerek kendileri için Tacikistan'a yol açmış olacaktır. Zira Kırgızistan'sız Tacikistan'ın Gümrük Birliğine girmesi mümkün değildir. Rusya XIX. asırda Orta Asya'yı kaba kuvvet kullanarak zapt etmiş, XXI. asırda ise ekonomik imkânlarla ve vasıtalarla (Gümrük Birliği gibi cezbedici sözlerle) nüfuzu altına almaya çalışmaktadır. Tacikistan Rusya için Afganistan'a ulaşabilmesi yolunda tampon bölge mahiyetindedir. CNN, **Rossiya pereigrala SSHA v Stentral'noy Azii**, 07.11.2011, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1320651660>

⁶¹ Bkz: **Biznes i politika**, 30.10.2011, www.regnum.ru/news/1461489.html

⁶² Bkz: **A.g.e.**

ABD'nin Afganistan'a gelmesi ve burada uzun süre bulunması Rusya ile Çin'in Tacikistan'a olan siyasî ve ekonomik baskılarını arttırmaktadır. Rusya, Tacikistan'ın askerî, siyasî ve ekonomik nedenlerle kendi nüfuz alanı içinde olması gerektiğini düşündüğü için ABD'nin bölgedeki varlığı tedirginlik yaratmıştır. Çin'in ise Tacikistan'da Rusya gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Ancak Afganistan ile Tacikistan'ın Çin'in Doğu Türkistan bölgesiyle komşu olması bağımsızlık hareketlerinin canlanmasına ve dolayısıyla Çin'in dâhilinde genel bir istikrarsızlığa sebep olabileceği düşünülmektedir.

3. Kurgulanan Politikalar⁶³: Radikal İslâm, Terörizm, Orta Asya ve Tacikistan

Yaklaşık on yıldır, sadece Tacikistan'ın veya Orta Asya'nın değil, bütün dünyanın en önemli meselesi haline getirilen ve önceden yapılmış hem teorik hem de pratik altyapı çalışmalarıyla desteklenmiş, çeşitli sıfatlandırmalarla yeniden tanımlanan İslâm'ın, bu yeni tanımlamalar perspektifinden bakıldığında tehlikelere yol açan ve açacağı öngörülen şekliyle var olduğu yerlerden biri durumundadır Tacikistan.⁶⁴ Yeni dönem uluslararası sistem için en önemli meselelerden biri olarak gösterilen siyasal ya da radikal İslâm, yayılışını ve etkisini en tehlikeli şekilde Afganistan, Tacikistan ve Pakistan bölgesinde göstermektedir.

ABD, Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası doğrultusunda Türkiye, İran, Pakistan, Afganistan gibi Müslüman ülkeleri ve İslâm'ı Sovyetler Birliği'ne ve komünizme karşı desteklerken, bu politikalarla tam bir uyum gösteren ve çok büyük bir fırsat doğuran Sovyetler Birliği'nin 1979'da Afganistan'ı işgali neticesinde Orta Asya'ya odaklanmaya başlamıştır. Zira Orta Asya bölgesi Müslüman kimliği ile bir taraftan ABD'nin komünizme karşı İslâm'ı destekleme politikasını kolaylaştırırken diğer taraftan Müslüman Afganistan'ın işgalinde Rusların elini zorlaştırmaktaydı. Nitekim ABD bir yandan Pakistan üzerinden Afganistan'daki mücahitlere yardım ederken, diğer yandan da Kızıl Ordu'nun Afganistan'a gönderdiği birliklerin daha ziyade Orta Asya cumhuriyetleri ve Azerbaycan halklarından oluştuğunu fark ederek, Radio Liberty ve Radio Free Europe'un yerel dillerdeki yayınlarıyla Orta Asya ve Azerbaycan halklarını 'dinsiz' Sovyet yönetimine karşı ayaklanmaya çağırmıştır. Bunun yanı sıra, Suudi Arabistan, Mısır, Kuveyt ve Katar radyolarına da bölgeye yönelik İslâmî içerikli yayınlar yaptırılmıştır.⁶⁵

ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı uyguladığı çevreleme politikası ve bu doğrultudaki yeşil kuşak projesi kapsamında, adına daha sonra "radikal İslâmcı"⁶⁶ diyeceği birtakım grup-

⁶³ "Kurgusalılık" ve "kurgusal politikalar" konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Savaş Kafkasyalı, "Orta Asya'dan Bakarak Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek", *Türkoloji*, 5/55 (Eylül-Ekim 2011), s. 81-92.

⁶⁴ Emmanuel Karagiannis, "The Challenge of Radical Islam in Tajikistan: Hizb ut-Tahrir al-Islami", *Nationalities Papers*, 34/1, March 2006, s. 1-20.

⁶⁵ Dilip Hiro, *Between Marx and Muhammad: The Changing Face of Central Asia*, Harper Collins, Glasgow 1994, s. 158.

⁶⁶ Radikal İslâm ve radikal İslâmcı tabirlerinin tam olarak neyi anlattığı ve İslâm'ın radikal olmayan halinden farkının ne olduğu konusundaki belirsizlik ve bu adlandırmadaki/tanımlamadaki kurgusalılık konusunda bkz: Muhammet Savaş Kafkasyalı, *Uluslararası Sistemin Yapısı*

lara destek vermesi ve radikal düşünce yapısının güçlenmesine yardımcı olması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni dönemdeki uluslararası ilişkilerin de en önemli konularından olmuştur. Afganistan'daki Sovyet işgaline karşı desteklenen mücahitler, işgalden sonra yönetimi ele geçirmiş ve bu yönetim anlayışı ve uygulamalarıyla sadece Afganistan'ı değil çok daha geniş bir bölgeyi etkilemiştir. Başlangıçta Sovyetlere karşı desteklenen "radikal İslâmcı" hareketler, günümüze kadar yayılarak Orta Asya devletlerini de etkiler hale gelmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında ise uluslararası sistemin yeniden yapılandırılması doğrultusundaki amaçlarına ulaşabilmesi, ABD'nin bazı bölgelere fiilen yerleşmesi mecburiyetini doğurmuştur. Bu bölgelerin başında Orta Doğu ve Orta Asya gelmiştir. Orta Doğu bölgesine Irak'a müdahalesiyle, Orta Asya'ya da Afganistan müdahalesiyle yerleşmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, her iki müdahalenin de aynı bahaneye dayandırılmış olmasıdır ki, Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası politik sistemi de bu esas üzerine inşa edilmektedir. Bazı farklı bakışlar sebebiyle çeşitli eleştirilere maruz kalsa da, bu dayanak farklı sıfatlar kullanılarak yeniden tanımlanan İslâm'dır. 11 Eylül saldırıları buna fevkalade büyük imkân tanımıştır ki, ABD'nin uyguladığı politikaları kolayca uygulamasına sağladığı bu imkân düşünülerek 11 Eylül saldırılarının Amerikan devletinin kendisi tarafından yapılmış olacağı iddiaları ortaya atılmıştır.

Fakat ABD her ne kadar Afganistan'a girmiş olsa da, Orta Asya ülkelerine fiilen yerleşebilmesi, bölgede nüfuzu Sovyetler Birliği'nden sonra da devam eden Rusya'ya rağmen uzun süre mümkün olamamıştır. Amerikan askerî varlığının fiilen bölgeye yerleşmesine, Rusya'yı ikna edebilmesini de sağlayan 11 Eylül ve sonrasındaki gelişmeler imkân vermiştir.

20. Yüzyılın son yıllarında ve Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında yönetimde olan Clinton'un politikalarını sert bir şekilde eleştirerek, ABD'nin bütün dünyada üstünlüğünü koruması hatta artırması için daha aktif politikalar uygulaması gerektiğini vurgulayan "şahinler" grubu⁶⁷, 2000'li yıllarda oluşturulan yeni bir düzenin mimarı ve ABD'nin Orta

ve İşleyişine Kendi Bilinci ve Öteki Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 306-318.

⁶⁷ Amerikan yönetiminin önde gelen isimlerinin bir araya gelerek oluşturdukları Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi (*Project for New American Century*) grubu, Amerikan gücünü ve üstünlüğünü vurgulamış, bu gücün ve üstünlüğün devamlılığını sağlamaya yönelik fikirler öne sürmüştür. ABD dış politikasının ve savunma politikasının Amerikan üstünlüğünün kalıcı hale getirilmesi, savunma bütçesinin artırılması, ABD'nin bütün dünyada etkisini artırması gibi fikirleri telkin etmiş ve ABD dış politikasının mevcut yapısını ve hedeflerini eleştirmiştir: "Birleşik Devletler, eşsiz askerî gücü ve küresel teknolojik liderliği ile dünyanın tek süper gücüdür. Dahası, Amerika, dünyanın diğer önde gelen demokratik güçlerinin yer aldığı bir ittifak sisteminin başında bulunmaktadır." [Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi: <http://www.newamericancentury.org>]. Amerika'nın küresel liderliği ve mevcut büyük güç barışının garantörlüğü, Amerikan anavatanının güvenliğine; Avrupa'da, Ortadoğu ve çevresindeki enerji üreten bölgede ve Doğu Asya'da uygun bir güç dengesinin sağlanmasına ve ulus-devletlerin oluşturduğu uluslararası sistemin istikrarının, terörizm, organize suçlar ve diğer devlet dış aktörlerle ilgili tehditlerden korunmasına bağlıdır. Avrasyalı bir güç olmayan ABD, Avrasya

Asya bölgesine fiilen yerleşebilmesini sağlayan 11 Eylül sonrasında geliştirilen politikaların uygulayıcısı olmuştur.⁶⁸

11 Eylül, ABD önderliğindeki Batı için, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden hemen sonra, hatta daha Soğuk Savaş devam ederken geliştirilen birtakım politik yaklaşımların, tezlerin ve planlamaların haklı gösterilebilmesi ve hayata geçirilebilmesi fırsatını doğurmuştur. Soğuk Savaş döneminde sosyalist-komünist ideolojiyi *ötekileştirmiş* (sahte/*pseudo öteki*)⁶⁹ ve onunla mücadele etmiş ABD, tek süper güç olarak kaldığı yeni dönemde mücadele edilmesi gereken yeni düşmanın uluslararası terörizm ve uluslararası terörizmi besleyen en önemli kay-

kıtasının üç çevre bölgesinde doğrudan doğruya konuşlandığı güçlerle ve Avrasya hinterlandındaki devletler üzerindeki güçlü etkisiyle şu anda uluslararası önceliğe sahiptir. Ancak ABD'ye potansiyel bir rakip, yerkürenin en önemli oyun alanı olan Avrasya'dan çıkabilir. Brzezinski, 1990 sonrası ABD'nin Avrasya siyasetini şu şekilde öngörmektedir: "Amerika için ana jeopolitik ödül Avrasya'dır. Dünya olayları, son beş yüzyıl boyunca, bölgesel egemenlik için birbirleriyle dövüşen küresel iktidar peşindeki Avrasyalı güçler ve halklar tarafından belirlenmiştir" [Bkz: Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık, Sabah Yay., İstanbul, 1998]. Ayrıca George W. Bush ile birlikte değişen Amerikan politikaları ve Amerikan imparatorluğu yaklaşımları hakkında bkz: Michael Cox: "The Bush Doctrine and the Lessons of History", David Held and Mathias Koenig-Archibugi (Ed.): **American Power in 21st Century**, Polity Press, Cambridge 2004, 21-51; Amerikan İmparatorluğu konusundaki yaklaşımlar için bkz: Michael Mann: "The First Failed Empire of the Twenty-First Century"; G. John Ikenberry: "Liberal Hegemon or Empire? American Power in Age of Unipolarity", David Held and Mathias Koenig-Archibugi (Ed.): **American Power in 21st Century**, Polity Press, Cambridge 2004; John Agnew, **Hegemony: The New Shape of Global Power**, Temple University Press, Philadelphia 2005, s. 12-37; Susan Strange, "The Future of the American Empire", Richard Little and Michael Smith (Eds.), **Perspectives on World Politics**, 3rd ed., Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York 2006, s. 386-394; Jan Nederveen Pieterse, "Neoliberal İmparatorluk", **Siyaset ve Toplum**, 1/2 (2005), s. 80-104; Andre Gunder Frank, "Çıplak Hegemon", **Siyaset ve Toplum**, 1/2 (2005), s. 104-120; Mehmet Akif Okur, "İmparatorluk(un Merkezileştirilmesi) Girişimi: ABD'nin Küreselleşmeyle Savaşı", **Siyaset ve Toplum**, 1/2 (2005), s. 120-146; Esat Öz, "İmparatorluk ve Özgürlük: Amerikan Emperyal Siyaseti ve İdeolojisi Üzerine", **Siyaset ve Toplum**, 1/2 (2005), s. 7-26; Beril Dedeoğlu, "ABD'nin 21. Yüzyıl Stratejisi ve Olası Küresel Etkileri", **2023**, Kasım 2002, Sayı 19, s. 26-32.

⁶⁸ Muhammet Savaş Kafkasyalı, "Orta Asya'da Güç ve Zihniyet", Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ed.), **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., Türkistan, Ankara 2012, s. 15-52.

⁶⁹ Soğuk Savaş döneminde ABD'nin hem kendi toplumuna hem de uluslararası kamuoyuna, sosyalizmin ve sosyalist bloğun Batı'nın *ötekisi* olduğu düşüncesini dayatması, bu dönemdeki *öteki* algılamasını şekillendirmiş ve esasında *diğeri* olan sosyalizmin *öteki* olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu sebeple biz bu *öteki* algılamasının yanlış (sahte) olduğundan hareketle sosyalizmi *pseudo öteki* olarak adlandırıyoruz. *Pseudo öteki* ve ABD'nin *pseudo ötekisi* uluslararasılaştırması hakkında bkz: Muhammet Savaş Kafkasyalı, **Uluslararası Sistemin Yapısı ve İşleyişine Kendi Bilinci ve Öteki Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım**, s. 180-188; 212-240.

nağın da radikal İslâm olduğu iddiasından hareketle Orta Asya bölgesindeki İslâmî yapıyı radikalizme, dolayısıyla terörizme kaymaması⁷⁰ için kontrol etmesi gerektiğini beyan etmiştir.⁷¹ Bölgeyi radikal hareketlere karşı kontrol edebilmesi için bölge ülkelerinden çeşitli üsler talep etmiştir.⁷² 11 Eylül'ün ve daha da önemlisi sonrasında uluslararası medya vasıtasıyla oluşturulan atmosferin dehşeti, ABD'nin böylesine bir kontrolü bütün dünya adına yapması gerektiği ve bu görev için gereken planlamaları hazırlamasında haklı olduğu kanaatine yol açmıştır.⁷³

Uluslararası sistemin yeni dönemdeki yapısı ve işleyişi bakımından en önemli unsurlardan biri durumundaki “radikal İslâm” ve büyük ölçüde onun sebep olduğu uluslararası terörizm, genelde bütün dünyada ve özelden Orta Asya’da birbiriyle kıyasıya rekabet eden büyük devletleri yakınlaştırmış ve daha da önemlisi işbirliği yapmaya itmıştır. Yeni dönemin en büyük düşmanı durumundaki uluslararası terörizm ve onu besleyen ana kaynak olan radikal İslâm ile mücadelede ABD, Rusya ve Çin⁷⁴ ortak hareket etmeye başlamıştır. Bu du-

⁷⁰ Orta Asya’da teröre karşı uygulanan politikalar hakkında bkz: Matthew Crosston, **Fostering Fundamentalism: Terrorism, Democracy and American Engagement in Central Asia**, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2006; Mariya Y. Omelicheva, **Counterterrorism Policies in Central Asia**, Routledge, New York 2011.

⁷¹ ABD, köktenci hareketleri engelleyebilmek amacıyla bölge ülkelerindeki yönetimleri antidemokratik ve baskıcı uygulamalarına rağmen desteklemiştir. Rajan Menon, "The New Great Game in Central Asia", **Survival**, 45/2 (Yaz 2002), s. 190.

⁷² ABD, Afganistan’da El-Kaide’ye ve ona destek veren Taliban rejimine karşı sürdürdüğü operasyonlar kapsamında ilk etapta Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan hava sahalarından yararlanmaya başladı. Ardından Özbekistan’ın *Termiz* ve *Hanabad*, Kırgızistan’ın *Manas* ve Tacikistan’ın *Kulyab*, *Kurgan-Tyube* ve *Hokand* havaalanları Amerikan ve İngiliz uçaklarına açıldı. Kırgızistan’a 3000, Özbekistan’a 1000 Amerikan askeri yerleştirilirken Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’a yapılan ekonomik yardımlar bir önceki yıla göre iki kat artırılarak 2002 mali yılı için 580 milyon dolara çıkarıldı [Charles William Maynes, “America Discovers Central Asia”, **Foreign Affairs**, 82/2 (Mart-Nisan 2003), s. 120]. Bu arada, Kazakistan’la ABD arasında yapılan bir anlaşmaya göre Amerikan savaş uçakları acil durumlarda Almatı havaalanına iniş hakkı elde etti. Ayrıca, tarafsız ülke statüsündeki Türkmenistan silahlı kuvvetlerine Amerikan subayları tarafından askerî eğitim verilmesi [Rajan Menon, "The New Great Game in Central Asia", s. 192] de kararlaştırıldı. Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül’ün Etkileri”, **Uluslararası İlişkiler**, 1/3 (Güz 2004), s. 143.

⁷³ Muhammet Savaş Kafkasyalı, “Orta Asya’da Güç ve Zihniyet”, Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ed.), **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., Türkistan, Ankara 2012, s. 29.

⁷⁴ Çin’in Orta Asya’daki mevcudiyeti ve nüfuzunu artırma gayreti, birkaç açıdan elzemdir. Birincisi, hızla gelişen yapısını devam ettirebilmesi artan enerji ihtiyacını gidermesi mecburiyetini doğurmaktadır ki, bu ihtiyacı en kolay giderebileceği alan Orta Asya’dır. İkincisi, dünyanın ikinci büyük ekonomisi olmasını sağlayan dev üretimi için pazar ihtiyacıdır ki, kendisi için en yakın pazar olarak Orta Asya ülkelerini görmektedir. Üçüncüsü, bünyesindeki Sincan Uygur özerk bölgesi (Doğu Türkistan) sebebiyle Türk ve Müslüman unsurlarıyla ilgili politikalara müdahil olmak, en azından uzak kalmamak istemesidir. Bu doğrultuda, ABD’nin 11

rum ise, Orta Asya'daki devletlerin Müslüman kimliğini ön plana çıkarmış ve bu devletlerdeki yönetimlerin kendi halkını daha sıkı kontrol etmesi için desteklenmesini gerekli kılmıştır. Dinî açıdan hassasiyeti yüksek olan halkın radikal eğilimlere kapılmaması için daha fazla kontrol edilmesi gerekmiş⁷⁵, daha fazla kontrol ise daha fazla baskıyı beraberinde getirmiştir.⁷⁶ Hatta bu baskı son birkaç yılda din ve vicdan özgürlüğü sınırlarını hayli aşmıştır.⁷⁷

Orta Asya devletleri içinde, radikal İslâm tehdidi bakımından Tacikistan⁷⁸, diğerlerinden birtakım farklılıklar göstermesi yönüyle de dikkat çekici olmuştur. Etnik bakımdan kendilerini Fars kökenli kabul eden Tacikler, hem bu yönüyle İran'ın millî politikalarından hem de Afganistan'daki radikal İslâmî hareketlerden çok etkilenmektedir.⁷⁹ Diğer taraftan ise, mezhep olarak Sünni olması sebebiyle İran'dan ve İran'ın din politikalarından daha ziyade Arap ülkelerinin etkisine açık kalmaktadır.

Sovyetler Birliğinin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesi neticesinde, küresel ve bölgesel politikaları doğrultusunda bölgede etkisini artırmaya çalışan Çin, ABD ve AB gibi güçler⁸⁰ için Tacikistan, Afganistan, İran ve Türk dünyası arasında bir bağlantı merkezi olarak düşünülmüştür. Orta Asya'da ortaya çıkan nüfuz boşluğunu ve kendi gücünün azaldığını

Eylül sonrasında uluslararası terörizme ve radikal İslâm'a karşı işbirliği çağrısına olumlu cevap vermiştir. Ayrıca Çin, Orta Asya'daki İslâmî hareketlere karşı savaş açmış ve bu açıdan bir bilinçlenme ve etki oluşturma faaliyetlerine karşı ciddi bir hassasiyet göstererek bu hareketlerle mücadele eden yerel hükümetlere destek vermektedir. Sonuncusu ve elbette pek dile getirilmeyen sebep ise, dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip olması ile yakın olmasa bile orta ve bilhassa uzun vadede yayılma alanı olarak Orta Asya'yı görmesidir. **A.g.m.**, s. 34.

⁷⁵ Igor Rotar, "Tajikistan: Too Many Mosques and Compulsory Stage Music?", **Forum 18 News**, 31 July 2003.

⁷⁶ Devlet Başkanı İmamali Rahman'ın din konusundaki düşünceleri ve uygulanan politikaların arka planındaki düşünceler için bkz: Emomali Rakhmonov, **Tadjikistan na poroge XXI veka** (21. Yüzyılın Eşiğinde Tacikistan), (Duşanbe: Sharq ozod), 2001.

⁷⁷ Tacikistan'da 18 yaşından küçüklerin camilere girmesi yasaklanmıştır. "Tajikistan moves to ban adolescents from mosques", <http://wwrn.org/articles/35599/?place=caucasus> (01.08.2011); "Tajik Children Banned From Mosques", (01.08.2011) www.onislam.net/english/news/asia-pacific/452698-tajik-children-banned-from-mosques.html.

⁷⁸ Tacikistan'da radikal İslâm konusunda bkz. Oumar Arabov, "Religion in Tajikistan: A Decade after the Break-up of the USSR", **Central Asian Survey**, 22/2-3 (June/September, 2003), s. 339-342; Emmanuel Karagiannis, "The Challenge of Radical Islam in Tajikistan: Hizb ut-Tahrir al-Islami".

⁷⁹ Eugene Rumer, "The United States and Central Asia: In Search of a Strategy", Eugene Rumer, Dmitri Trenin and Huasheng Zhao, **Central Asia: Views from Washington, Moscow, and Beijing**, M. E. Sharpe, New York, London 2007, s. 47, 49.

⁸⁰ Bkz: Eugene Rumer, Dmitri Trenin and Huasheng Zhao, **Central Asia: Views from Washington, Moscow, and Beijing**; William H. Overholt, **Asia, America, and the Transformation of Geopolitics**, Cambridge University Press, Rand Corporation, (Cambridge, New York 2008), s. 11-31, 103-124, 205-221.

gören Rusya ise hem zaman kazanabilmek hem de diğer güçlerin bölgede nüfuzunu yerleştirebilmesini engelleyebilmek için Tacikistan'da iç çatışmayı bir yöntem olarak kullanmıştır. Rusya eski gücüne ve etkisine kavuşacağı planlarıyla, kurgusal olarak kurmuş olduğu ve bölgeyi kontrol edebilmesinin garantisi olarak gördüğü Tacikistan'ı diğer güçlerin politikalarından uzak tutmaya çalışmış ve bunda büyük ölçüde başarılı olmuştur.

Çin, hızla gelişerek bölgesel bir güç olmanın ötesine geçip küresel hatta süper güç haline gelebilmek için Orta Asya'yı kontrol edebilmek istemektedir. Tacikistan'ın ve diğer yeni cumhuriyetlerin aralarındaki sınır anlaşmazlıklarını ve güvenlik kaygılarını, bir çatı altında toplanabilmenin ve kendi etkisi altına alabilmenin vasıtası olarak kullanmaktadır. Bölgesel işbirliğini, bölgesindeki en büyük ve etkili güç olmasının tek yolu olarak gören Çin, bölgedeki nüfuzu sayesinde küresel hedeflerine ulaşabileceğini düşünmektedir.⁸¹ Orta Asya'daki homojenliğe aykırı yapısıyla ön plana çıkan Tacikistan, sınır anlaşmazlıkları, güvenlik kaygıları ve ayrıca radikal İslâmî hareketler gibi işbirliğine bahane olarak gösterilebilecek özellikler sebebiyle Çin için önemli bir ülkedir.

Bölgesel işbirliği ve bütünleşme politikaları açısından Tacikistan, kendi yapısal özellikleri doğrultusunda hareket ederek işbirliği ve bütünleşme politikaları geliştirmek yerine, bölgesel ve küresel aktörlerin geliştirip yürüttüğü işbirliği hareketlerinin bir parçası olmaya gayret etmektedir. Rusya'nın ve Çin'in ortaklaşa hareket ettiği faaliyetlere katılarak kısa ve orta vadeli istikrarını temin etmeye çalışmaktadır. Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye olmak suretiyle güvenlik endişelerini giderebilmeyi amaçlayan Tacikistan⁸², aynı zamanda Çin ve Rusya'nın yanında yer alarak bölgede en fazla nüfuzla sahip devletlerle ters düşmemiş olmaktadır.

Birçok insanın bütün dünyayı değiştirdiğini ve dönüştürdüğünü düşündüğü küreselleşmenin etkileri bakımından da Tacikistan'ın yapısı fevkalade önemlidir.⁸³ Bir taraftan sahip olduğu değerlerin küresel bir eğilim doğrultusunda yavaş yavaş kaybolması ve diğer taraftan ulus-devlet inşasını daha da sağlamlaştırma gayretiyle kendi değerlerinin vurgulanması arasında kalan Tacikistan'ın politikaları, orta ve uzun vadede küresel eğilime uygunluğu ölçüsünde kabul görecektir ve desteklenecektir. Aksi takdirde millî politikalar geliştirerek ilerlemeye çalışan Tacikistan, din konusunda da millî değerleri konusunda da tam bağımsız hareket edebilme şansını istediği ölçüde yakalayamayacaktır. Kaldı ki Tacikistan açısından, din konusunda da ulus-devlet yapılanmasının sağlamlaştırılması konusunda da atacağı adımların, kurgulanmış küresel politikalara mı yoksa kendi menfaatlerine mi hizmet edeceğini tespit edebilmek de son derece zordur. Zira mevcudiyetini bulunduğu bölgedeki bütünlüğü/homojenliği yok edebilmeye borçlu olan Tacikistan, hem millî hem de dinî açıdan bu

⁸¹ Jing-dong Yuan, "China's Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization (SCO)", *Journal of Contemporary China*, 19/67 (November 2010), s. 855–869.

⁸² Bkz: Jing-dong Yuan, "China's Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization (SCO)".

⁸³ Küreselleşme perpektifinden Tacikistan'ın durumu hakkında bkz: John Heathershaw, "Tajikistan amidst globalization: state failure or state transformation?", *Central Asian Survey*, 30/1 (March 2011), s. 147–168.

bütünlüğe mi yoksa farklılığa mı hizmet etmesi gerektiğine karar vermek mecburiyetinde kalacaktır. Tacikistan'ın vereceği bu kararın doğruluğu, kuruluşundan beri mahkûm olduğu kurgusalıktan kurtulabilmesini de sağlayabilecektir.

Sonuç

Öncelikle Sovyetler Birliği bünyesinde bir cumhuriyet olarak kurulması ve Sovyetler Birliği dağıldığında da bağımsız bir devlet olarak kurulması sürecinde, varlığını hangi siyasî kurgulara borçlu olduğunu düşünmeksizin, bulunduğu coğrafi bölge itibariyle devlet yapılanmasını millî politikalara dayandırmak ve ulus inşasını sağlam bir şekilde tamamlamak mecburiyetiyle hareket eden Tacikistan, ilk dönemlerde tartışma konusu olan birçok konuyu geride bırakmış ve artık müstakil bir devlet olarak farklılıklarını belirginleştirerek güçlü bir devlet olmak için gayret etmektedir. Bu çalışmada, mevcudiyetinin beraberinde getirdiği siyasî meselelerin hem Tacikistan için neler ifade ettiği hem de bu siyasî kurguları oluşturan güçlü devletlerin Tacikistan'a bakışı incelenmiştir.

Orta Asya'da Türk halklarının arasında Fars kökenli olduğu iddiasıyla ki, bu iddia artık üzerinde tartışılmayan ve herkes tarafından kabul edilir bir hakikat haline gelmiştir, kurulan ve kuruluşu bilhassa Rusya tarafından çok desteklenen Tacikistan, son yüzyılda yoğun bir milliyetçilik ile farklılıklarını ortaya koymuş ve bu farklılıklara dayanarak diğer Türk devletlerinin arasında varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Rusya'nın bölgesel politikaları için bölgede Tacikistan'ın varlığı fevkalade mühim olmuştur. Hem Orta Asya Türk devletlerinin arasında Türk olmayan bir unsur dengeleyici olabilecek, gerektiğinde karışıklık çıkarabilecek hem de Afganistan'a açılan kapısı olacaktı. Fars kökenli Tacikistan vasıtasıyla İran'la yakınlaşabilecek ve mezhep olarak Sünni olması sebebiyle de bölgedeki dinî hareketliliği kontrol edebilecekti. Ayrıca Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da Tacikistan'da bulunan askerî üssü sayesinde bölgedeki bütün olayları istediği gibi yönlendirme imkânına da sahip olacaktı.

Uluslararası politikanın bölgede rekabet eden ve nüfuzunu artırmaya çalışan diğer iki gücü ise Çin ve ABD'dir. Çin, Orta Asya'yı kendi yakın çevresi olarak ve hem ihtiyaç duyduğu kaynakları bu bölgeden temin edebilmesi bakımından hem de doğal yayılma alanı olarak görmesi sebebiyle Orta Asya'ya çok önem vermektedir. Çin için Orta Asya mümkün olabilecek en kuvvetli işbirliğinin ve bütünleşmenin gerçekleştirilmesi gereken bölgedir. Kendi iç bütünlüğü itibariyle de Orta Asya bölgesi ve bu bölgedeki istikrar hayatı önemdedir. Gerek İslâm'ın ve İslâmî hareketlerin Çin için önemli olması sebebiyle gerekse de bölgedeki stratejik durumu ve Rusya'nın bu devlet üzerindeki etkisi sebebiyle Tacikistan Çin için de ayrı bir değer taşımaktadır.

ABD için ise, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemi kendi istediği gibi yönlendirebilmesi yolunda, yeni hedef olarak belirlediği ve bütün dünyaya da yeni hedef olarak benimsetmek istediği radikal İslâm ve uluslararası terörizm açısından Orta Asya ve Orta Asya'nın en hassas durumdaki devleti olan Tacikistan hem bölgesel hem de küresel politikalarında önemli bir yer tutmaktadır. Rusya'nın ve Çin'in Orta Asya'da ve Tacikistan'da güçlü bir nüfuza sahip olması da ABD için orta ve uzun vadede kabul edilebilir değildir. İran'ın, Afganis-

tan'ın, Pakistan'ın ve Arap ülkelerinin Tacikistan'daki etkisi de ABD'nin kırmaya çalıştığı bir etkidir. Tacikistan'ın, bölgesel entegrasyon faaliyetlerinde de aktif rol alması da, küresel üstünlük mücadelesinin önemli yansımalarına sebep olabilecek konulardandır.

Büyük güçlerin Tacikistan'a bakışı ve uyguladığı politikalarına mukabil kendi durumunu değerlendirdiğimiz takdirde de Tacikistan'ı, kurgusalılıklara mahkûm olmuş ve olmaya devam eden ve bu sebeple kendi rüyası yerine başkalarının rüyasını gören bir devlet şeklinde tanımlamak mümkündür. Her ne kadar mevcudiyetini korumak ve daha güçlü bir devlet olmak için gayret etse de, şimdilik kendi değerleri temeline oturmuş politikalar geliştirip uygulamak özgürlüğüne ve bilincine sahip görünmediğini söyleyebilmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ABASHIN S. N., **Zaroideniya i sovremennoyoe sostoyaniye sredneaziatskih natsionalizmov**, <http://www.analitika.org/article.php?story=2005/11/23/015600237>
- AGNEW John, **Hegemony: The New Shape of Global Power**, Temple University, Philadelphia 2005.
- ARABOV Oumar, "Religion in Tajikistan: A Decade after the Break-up of the USSR", **Central Asian Survey**, 22/2-3 (June/September, 2003), s. 339-342.
- Biznes i politika**, 30.10.2011, www.regnum.ru/news/1461489.html
- BRUBAKER Rogers, "Nationhood and the National Question in the Soviet Union and Post-Soviet Eurasia: An Institutionalist Account", **Theory and Society**, 23/1 (1994), s. 47-78.
- BRZEZINSKI Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık, Sabah Yay., İstanbul 1998.
- "Chtobi vernut' gastarbaiterov iz Rossii", **SSHA integriruyut Tadjikistan s Afganistanom: Tadjikistan za nedelyu**, 30.10.2011, www.regnum.ru/news/1461489.html
- CNN, **Rossiya peregrala SSHA v Stentral'noy Azii**, 07.11.2011, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1320651660>
- COX Michael, "The Bush Doctrine and the Lessons of History", David Held ve Mathias Koenig-Archibugi (Eds.), **American Power in 21st Century**, Polity Press, Cambridge 2004.
- CROSTON Matthew, **Fostering Fundamentalism: Terrorism, Democracy and American Engagement in Central Asia**, Ashgate Publishing Company, Burlington 2006.
- DEDEOĞLU Beril, "ABD'nin 21. Yüzyıl Stratejisi ve Olası Küresel Etkileri", **2023**, S: 19 (Kasım 2002), s. 26-32.
- ERHAN Çağrı, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri", **Uluslararası İlişkiler**, 1/3 (Güz 2004), s. 123-149.
- FRANK Andre Gunder, "Çıplak Hegemon", **Siyaset ve Toplum**, 1/2 (2005), s. 104-120.

- GRODEKOV N. İ., **Kirgizi i karakirgizi Sır-Darynskoj oblasti, Yuridicheskiy bit.** C. 1. Tashkent, 1889.
- HASANOV Bahtiyar, **Duhovnoe sostoyaniye intelegenstii Turkestana, Uzbekistana 1917-1920-h gg.**, <http://www.analitika.org/article.php?story=20051124035833773>
- HEATHERSHAW John, "Tajikistan amidst globalization: state failure or state transformation?", **Central Asian Survey**, 30/1 (March 2011), s. 147-168.
- HELD David ve KOENIG-ARCHIBUGI Mathias (Eds.), **American Power in 21st Century**, Polity Press, Cambridge 2004.
- HIDOYATOV G., **Vot tak gal'cha stali ariitsami (otvet poklonnikam i pochitatel'nyam Samanidov)**, 19.10.2007, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1192745880>
- HIRO Dilip, **Between Marx and Muhammad: The Changing Face of Central Asia**, Harper Collins, Glasgow 1994.
- HIRSCH Francine, **Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Nations**, Cornell University Press, Ithaca 2005.
- <http://demoscope.ru/weekly/2005/0191/analit05.php>,
Institut «Otkritoe Obshestvo» - Fond Sodeystva – Uzbekistan 2002, **Etnicheskiy atlas Uzbekistana.**
- KAFKASYALI Muhammet Savaş, "Orta Asya'da Güç ve Zihniyet", Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ed.), **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., Türkistan, Ankara 2012, s. 15-52.
- , "Orta Asya'dan Bakarak Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek", **Türkoloji**, 5/55 (Eylül-Ekim 2011), s. 81-92.
- , **Uluslararası Sistemin Yapısı ve İşleyişine Kendi Bilinci ve Öteki Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- KALANTAROV Mihayil, 23.IX.2006, "Tadjikistan prevrashayetsya v mononatsional'noe gosudarstvo" <http://www.analitika.org/article.php?story=20060923050932324>
- KALISHEVSKIY Mihayil, **Tadjikistan: Opasnyye himeri «ariistva»**, 07.09.2010, <http://www.fergananews.com/article.php?id=6714>
- KARAGIANNIS Emmanuel, "The Challenge of Radical Islam in Tajikistan: Hizb ut-Tahrir al-Islami", **Nationalities Papers**, 34/1 (March 2006), s. 1-20.
- KAZANTSEV A. A., **«Bol'shaya igra» s neyvestnyimi pravilami: Mirovaya politika i Tsentral'nay Aziya**, Moskva 2008.
- KAZENNOV S., KUMACHEV V., "Upravlyayemyy terrorizm" – chto eto takoye? **Moskovskaya pravda**, 22.07.2002
- LARUELLE Marlene, "The Return of the Aryan Myth: Tajikistan in Search of a

- MARAT Erica, "Imagined Past, Uncertain Future the Creation of National Ideologies in Kyrgyzstan and Tajikistan", **Problems of Post-Communism**, 55/1 (January/February 2008), s. 12–24.
- MAYNES Charles William, "America Discovers Central Asia", **Foreign Affairs**, 82/2, (Mart-Nisan 2003).
- MENON Rajan, "The New Great Game in Central Asia", **Survival**, 45/2 (Yaz 2002).
- Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodnoye otnosheniye**, Moskva, Nauka, 4/1992.
- MURADOV A., **Tadjiko-uzbekskii pograničnyy spor. Uzbekskiy mahalli protiv "tadjikizatsii"**, 10.11.2011, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1320916140>
- Myatej na severe Tadjikistana, "Kommersant"**, №207 (1610), 05.11.1998, <http://www.kommersant.ru/doc/208237>
- NIKONOV Vyacheslav, **Politika Rossii v Stenral'noy Azii**, <http://www.ca-c.org/c-g-Rus.shtml>
- NURTAZINA N., **Serali Lapin (1868-1919) – kazakhskiy prosvetitel', islamist, kontrrevolyustiyuner**, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1326961500>.
- OKUR Mehmet Akif, "İmparatorluk(un Merkezileştirilmesi) Girişimi: ABD'nin Küreselleşmeyle Savaşı", **Siyaset ve Toplum**, 1/2 (2005), s. 120-146.
- OLIMOV Muzaffar, **1994, Ob etnopoliticheskoy i konfessional'noy situyatsii v Tadjikistane i veroyatnosti mejetnicheskikh konfliktov**, <http://www.analitika.org/article.php?story=20050319013518622>
- , **V. V. Bartold o natsional'nom razmejevanii v Sredney Azii**, http://www.ca-c.org/dataRus/st_13_olimov.shtml.
- OMELICHEVA Mariya Y., **Counterterrorism Policies in Central Asia**, Routledge, New York 2011.
- OVERHOLT William H., **Asia, America, and the Transformation of Geopolitics**, Cambridge University Press, Rand Corporation, Cambridge, New York 2008.
- ÖZ Esat, "İmparatorluk ve Özgürlük: Amerikan Emperyal Siyaseti ve İdeolojisi Üzerine", **Siyaset ve Toplum**, 1/2 (2005), s. 7-26.
- Panislamizm: illyuziya ili neyzbejnost?**, http://religion.ng.ru/problems/2004-07-21/6_politx.html.
- PIETERSE Jan Nedeerden, "Neoliberal İmparatorluk", **Siyaset ve Toplum**, 1/2 (2005), s. 80-104.
- RAHMONOV Erkin, **K voprosu o vzaimootnosheniyah mejdu Tadjikistanom i Uzbekistanom**, www.analitika.org/article.php?story=20051122015128161.mht.
- RAKHMONOV Emomali, **Tadjikistan na poroge XXI veka** (21. Yüzyılın Eşiğinde Tacikistan), Sharq ozod, Duşanbe 2001.
- , **Tadhiki v zerkale istorii**, (Tarihin Aynasında Tacikler) Irfon, Dushanbe 1999.

- ROTAR Igor, "Tajikistan: Too Many Mosques and Compulsory Stage Music?", **Forum 18 News**, 31 July 2003.
- ROY Olivier, **The Foreign Policy of the Central Asian Islamic Renaissance Party**, Council on Foreign Relations, New York 2000.
- , **The New Central Asia: The Creation of Nations**, I. B. Tauris Publishers, London 2000.
- Secularized National Ideology", **Nationalities Papers**, 35/1 (2007), s. 51–70.
- RUMER Eugene, TRENĪN Dmitri and ZHAO Huasheng, **Central Asia: Views from Washington, Moscow, and Beijing**, M. E. Sharpe, New York, London 2007.
- SHERMATOVA Sanobar, Snova ĪDU? Moskvu priglashayut povoevat', **Moskovskiye novosti**, 23.07.2002.
- SHLOMO Groman, 17 marta 2005 goda, **Nesmotrya na nevgodi, naseleniya Tadjikistana rastet; evreev vse menshe, arabov vse bol'she**, <http://www.languages-study.com/demography/tajikistan.html>
- SHOZIMOV Pulat, "Tajikistan's 'Year of Aryan Civilization' and the Competition of Ideologies", **Central Asia–Caucasus Analyst**, (October 5, 2005).
- STRANGE Susan, "The Future of the American Empire", Richard Little ve Michael Smith (Eds.), **Perspectives on World Politics**, 3rd ed., Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York 2006, s. 386-394.
- SUNY Ronald Grigor, **The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union**, Stanford University Press, Stanford 1993.
- V poiskah istorii Tadjikistana: o chem tadjikiskiyeh istoriki sporyat s uzbekiskimi?, www.intelros.ru/read/room/nz/nz-664089-v-poiskakh-istorii-tadzhikistana-o-chem.html
- YUAN Jing-dong, "China's Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization (SCO)", **Journal of Contemporary China**, 19/67 (November 2010), s. 855–869.